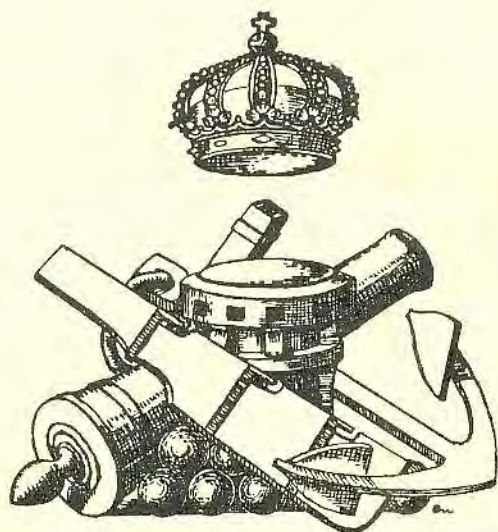

TIDSKRIFT I *SJÖVÄSENDET*

1771

MED FÖRSTÅND OCH STYRKA

UTGES AV

KUNGL ÖRLOGSMANNASÄLLSKAPET

N:r 2 1991

TIDSKRIFT I SJÖVÄSENDET

FÖRSTA UTGIVNINGÅR 1836

KUNGL ÖRLOGSMANNASÄLLSKAPET

KARLSKRONA POSTGIRO 125 17 - 9 BANKGIRO 446 - 3220

Redaktör och ansvarig utgivare: Kommendörkapten HANS VON HOFSTEN, MHS, Box 27805, 115 93 Stockholm, telefon 08-788 93 83, telefax 08-788 94 99

Kungl. Örlogsmannasällskapets postadress: Box 101 86, 100 55 Stockholm.

Annonser: ÅKE T:SON LOVÉN, Djurgårdsslätten 92, 115 21 Stockholm, telefon 08/62 10 71.

Ekonomi och prenumerationer: B GRANATH, Wollmar Yxkullsgatan 40, 116 50 Stockholm, telefon 08-84 98 58.

Tidskrift i Sjöväsendet utkommer i regel med 4 häften per år. Prenumerationspris 35 kronor per år. Prenumeration sker enklast genom att avgiften insätts på postgirokonto 125 17 - 9.

Inbetalningskort utsänds med första häftet årligen.

Införda artiklar, recensioner, o dyl honoreras med c:a 50 kronor per sida.

För införd artikel, som av KÖMS anses särskilt förtjänt, kan författaren belönas med sällskapets medalj och/eller penningpris.

Bestämmelser för Kungl. Örlogsmannasällskapets tävlingsskrifter återfinns i häftena nr 1 och 4.

TIDSKRIFT I SJÖVÄSENDET

154 årgången 2 häftet

Meddelanden	73
Säkerhetspolitiska utvecklingstendenser i USA under 1990-talets första hälft	75
Av CHRISTER HÄGG	
Svensk marinstrategisk forskning behövs	81
Av LARS WEDIN och BENGT ANDERSSON	
Felles sikkerhet på den Skandinaviska halvön	87
Av JAN BECKMAN	
Att utvärdera ubåtsjaktövningar	95
Av NILS BRUZELIUS	
Medeltida flottor i Östersjön	103
Av BERTIL ÅHLUND	
Lybska Svan	115
Litteratur	141

Särtryck av införda artiklar kan beställas hos
redaktören inom en månad efter utgivningsdagen.

ISSN 0040-6945

Abrahamsons Tryckeri AB, Karlskrona 1991

Meddelanden från Kungl. Örlogsmannasällskapet

Nr 4/91. Kungl Örlogsmannasällskapets ordinarie sammanträde 1991-03-12 i Täby.

(Utdrag ur protokollet)

- § 2 Justerades protokollet från ordinarie sammanträde 1991-02-12 i Stockholm.
- § 3 Introducerades ledamoten *Salomonsson*.
- § 4 Anmälde sekreteraren att Marinlitteraturföreningens årsbok för 1990 (Flottans neutralitetsvakt 1939-1945) var under utsändande.
- § 5 Valdes KL *Hugemark* till föredragande i vetenskapsgrenen I, "Strategi och stridskrafterns användning" och L *Thomasson* i vetenskapsgrenen III, "Vapentechnik för år 1991".
- § 6 Avhöll ledamoten *Salomonsson* sitt inträdesanförande under rubriken "Smygteknik".
- § 7 Föredrog L *Hoff* utdrag ur årsberättelse för år 1990 i vetenskapsgrenen III, Vapentechnik under rubriken "Informationssystem LEO" varefter sammanträdet ajournerades för måltid.

- § 8 Sedan förhandlingarna återupptagits lämnade ledamoten *Hammar skjöld* en kort underrättelseorientering om frågor som aktualiserats av Gulfenkonflikten.
- § 9 Avhöll ledamöterna *Ahlqvist* och *E Svensson* sina inträdesanföranden under rubriken "Krishantering" varefter en fråge- och diskussionsstund vidtog.

Magnus Haglund
Sekreterare

Nr 5/91 Kungl. Örlogsmannasällskapets ordinarie sammanträde 1991-04-16 i Haninge.

(Utdrag ur protokollet)

- § 2 Meddelades att korresponderande ledamoten *Trapp* hade avlidit sedan föregående sammanträde.
- § 3 Justerades protokollet från ordinarie sammanträde 1991-03-12 i Täby.
- § 4 Föredrogs styrelsens redogörelse för räkenskapsåret 1990 samt revisorernas berättelse.
- § 5 Beviljades styrelsen ansvarsfrihet för 1990 års förvaltning.
- § 6 Lämna *L Haglund* en kort underrättelseorientering.
- § 7 Föredrog *L Ljunggren* utdrag ur årsberättelse i vetenskapsgrenen II under rubriken "Officersutbildningen vid officershögskolan"
- § 9 Sedan förhandlingarna återupptagits avgav *L Nielsen* sitt inträdesanförande under rubriken "Officersutbildningen vid krigshögskolan" samt *L Stävberg* sitt inträdesanförande under rubriken "Officersutbildningen vid Militärhögskolans marinlinje"
- § 10 Under den åtföljande paneldiskussionen framkom främst kraven att den framtida officersrekryteringen skulle vara höga vad avser kvalitet. En antagningsnämnden borde tillsättas. Vidare påpekas riskerna på längre sikt med en begränsad intagning till officersutbildningen.

Magnus Haglund
sekreterare

Ledamoten
CHRISTER HÄGG

Kommendör Christer Hägg är marinattaché i Washington

Säkerhetspolitiska utvecklingstendenser i USA under 1990-talets första hälft.

En förändrad situation

Det är ett antal nya förhållanden som nu sätter sin prägel på de säkerhetspolitiska ställningstagandena i USA. Dessa kommer sannolikt att förändra den framtida bilden av USAs säkerhetspolitik, så som vi lärt oss förstå den, under de senaste decennierna.

Den allra största faktorn är självklart den förändrade maktbalansen mellan USA och Sovjetunionen, där det nu framstår som helt klart att USA är den enda kvarvarande supermakten. USA har distanserat Sovjet på alla områden utom vad gäller det strategiska kärnvapenområdet. Detta och de interna omvälvningarna i Sovjet, den sovjetiska ekonomins sönderfall samt Sovjets tillbakadragande från Östeuropa, har bl a fört med sig att WP nu formellt har upplösts och att sovjetiska trupper, om nu-

varande planer fullföljs, troligen är helt borta från de östeuropeiska staterna och det nya Tyskland om några få år.

Vidare anger regeringsföreträdare i USA, att de allmänt förbättrade relationerna mellan USA och Sovjet samt CFE och eventuella START förhandlingar, som viktiga milstolpar och motiv för en, i flera avseenden, förändrad säkerhetspolitik.

Administrationens uppfattning om det framtida hotet mot USA's och Europas säkerhet är, att det sovjetiska hotet kommer att fortsätta att minska och att risken för ett globalt eller nukleärt krig är lägre nu än vad det varit under de senaste fyrtio åren. Ett framtida hot mot USA's säkerhet kan istället komma från ett antal militärt relativt sofistikerade regionala makter, vilka kan rubba den säkerhetspolitiska stabiliteten, handel samt politisk och social utveckling.

Samtidigt som hotet från Sovjet mot USA och Europa minskar, pekar man på att situationen i andra delar av världen inte har förändrats. Politiska oroshärdar finns kvar t ex i Korea och i Centralamerika.

Amerikas internationella prestige efter den stora segern i Gulfkriget är nu stor och President Bush kommer säkert att utnyttja denna faktor för att nå ytterligare ett steg, eller två, mot den "nya världsordning", som han ofta hänvisar till i sina programtal.

Amerikanskt ledarskap i internationella sammanhang, anger presidenten, är en förutsättning för en spridning av demokratiska idéer och för att stödja ekonomiskt oberoende och sociala framsteg, vilka i sin tur främjar demokratin, den internationella stabiliteten och freden.

Det är en idébild av en "Pax Americana under FN's hägn" som nu växer fram.

Utrikespolitiken

Om man, som vi plägar göra i Sverige, delar upp säkerhetspolitik i utrikespolitik och försvarspolitik, så kan man konstatera att USAs utrikespolitik långsiktigt kommer att, som hittills, bygga på att försöka vidmakthålla och vårda sina allianser med andra nationer. Allianser anses nödvändiga för att skapa kollektiv säkerhet och den bästa grunden för goda globala diplomatiska relationer. Man varnar dock för att allianserna, beroende på ökad sannolikhet för divergerande nationella intressen, framgent inte alltid kommer att vara så pålitliga och förutsägbara som tidigare.

Man understödjer också demokratiseringsprocesserna i Sovjet och anser,

åtminstone än så länge, att de bästa utsikterna för en positiv utveckling där kan kopplas till Gorbatsjovs fortsatta maktinnehav.

På senaste tid har det hörts en del missljud i Sovjet, som gjort att den amerikanska administrationen uttalat en viss pessimism. Det har t ex framkommit att den sovjetiske försvarsstabschefen Moisejev sagt till USAs ambassadör i Moskva, att man inte tänkte genomföra CFE-avtalet, eftersom det hade förhandlats fram av förra utrikesministern Sjevardnaze tvärt emot den sovjetiska försvarsmaktens inrådan.

Dylika uttalanden tolkas av många kommentatorer i USA som att Gorbatsjev håller på att tappa kontrollen och att man kan befara en återgång till totalitär styre och stort inflytande från militären och KGB.

Administrationen hoppas dock att man skall kunna räta ut frågetecknen i CFE avtalets genomförande beträffande det sovjetiska agerandet. Innan detta är klarlagt och löst kommer USA emellertid inte att ratificera CFE avtalet.

En ny strategi växer fram

Trots detta anser den amerikanska administrationen att Sovjetunionens konventionella militära potential har minskat i en sådan omfattning, att det finns anledning att se över försvarspolitiken dvs att, i det rådande läget, minska och omstrukturera den amerikanska försvarsmakten samt att se över sina militära åtaganden. Samtidigt varnar den dock för att situationen i Sovjet kan förvärras i en sådan grad att hotet mot Sovjets grannar kanske mer kommer att hänga ihop med den sovjetiska regeringens oförmåga att kontrollera den sovje-

tiska inrikessituationen än Sovjets förmåga att, under de närmaste åren, kunna genomföra aggressiva handlingar utanför landets gränser.

Administrationen pekar också på att den sovjetiska militära kapaciteten fortfarande är stor men att NATO kan påräkna betydligt längre förvarningstider inför en eventuell sovjetisk aggression än tidigare, dels beroende på sovjets interna problem och dels på östeuropas frigörelse. Olika tidslinjal har nämnts, men det verkar som om man nu planeringsmässigt kommer att räkna med politiska förvarningstider på upp till två år.

Den nya säkerhetspolitiska strategi, som nu ligger till grund för den förestående omstruktureringen av den amerikanska försvarsmakten, utarbetades under sommaren 1990. Det var dock ganska motvilligt som administrationen tog sig an frågan om en strategisk översyn – men det kombinerade trycket från omvälvningarna i Europa och den amerikanska budgetsituationen blev så stort att det blev alldeles nödvändigt.

Den stora ombrytningen ligger i att USA nu lägger mindre vikt vid det scenario, som legat till grund för försvarsplaneringen under de sista 40 åren – nämligen ett snabbt uppblossande globalt krig med Sovjetunionen, där fokuseringen låg på ett konventionellt krig mellan NATO och WP i Europa. De avsevärt utökade förvarningstiderna gör att försvarsledningen i USA, under vissa förutsättningar, anser sig kunna sätta upp och utbilda nya förband i tid för att kunna hantera ett ev framtida uppväxande konventionellt sovjetiskt hot.

Den nya strategin lägger istället mycket större tyngdpunkt på USA's

framtida förmåga att kunna hantera regionala kriser och krig, där kriget mot Irak nämns som ett typexempel.

Den nya strategins grundpelare anges vara:

- 1) Bibehålla ett globalt system av allianser
- 2) Bibehålla framskjuten basering av stridskrafter för att ge substans till de amerikanska åtagandena i de olika allianserna. Europa och Korea är särskilt viktiga men närvaro i Mellanöstern är också trolig. Totalt innebär det dock en framskjuten basering på volymmässigt lägre nivåer än tidigare.
- 3) Behålla styrkor i USA som vid behov snabbt kan förstärka de styrkor som man har utomlands samt för att kunna hantera kriser på andra håll.
- 4) Bibehålla en robust flotta för att skydda USAs intressen på haven, stödja allierade stater och egna framgrupperade stridskrafter.
- 5) Skapa en förmåga att kunna återuppsätta förband i det fall de positiva trenderna i Sovjet förändras till det sämre.
- 6) Bibehålla och utveckla en strategisk offensiv och defensiv kapacitet för försvaret av USA. Man pekar här på att Sovjet är det enda land som kan utplåna USA.

En ny försvarsstruktur

Vid utformningen av den nya försvarsstrukturen har administrationen dels gjort ett antal övergripande prioriteringar och dels skapat en konceptuell organisatorisk indelning av stridskrafterna.

De övergripande prioriteringarna är:

- 1) Förmåga att kunna rekrytera och behålla välutbildad och motiverad personal.
- 2) Öka försvarsmaktens kvalitet avseende operativ kraft och strategisk och taktisk mobilitet.
- 3) Bibehålla en hög beredskap med de stående styrkor som man har kvar, bl a genom ofta förekommande integrerade övningar.
- 4) Bibehålla och modernisera strategiska kärnvapen samt fortsätta med att utveckla SDI.
- 5) Bibehålla ett teknologiskt försteg, främst genom fortsatt stora satsningar på forskning och utveckling.
- 6) Strömlinjeutforma, d v s minska bas- och infrastrukturen.
- 7) Förbättra de fredstida lednings- och anskaffningsprocesserna.

Den långsiktiga målsättningen för den organisatoriska indelningen tänker man sig som fyra stridande integrerade styrkor och fyra understödjande komponenter.

De stridande styrkorna skulle utgöras av:

- en allsidigt sammansatt Atlantisk styrka med ansvar inom NATO området och Mellanöstern. Denna styrka kommer bl a att innehålla en förstärkt armékår på ca 70 000 man i Europa, öronmärkt för NATO, samt ca 30 000 man totalt i England, Italien och Turkiet samt därutöver marinkårsförband i Medelhavet och en ej närmare definierad styrka i Mellanöstern för att säkra access till detta viktiga område. Den Atlantiska styrkan kommer också att innehålla förband vars främsta uppgift blir att kunna utbilda personal för att fylla ut existerande sparsamt bemannade ka-

der- och reservförband eller för att kunna sätta upp nya enheter då behov uppstår.

- en allsidigt sammansatt Stilla Havs styrka med ungefär samma struktur som dagens styrka men volymmässigt mindre. Den framskjutna delen av denna styrka kommer i huvudsak att vara av maritimt slag. Därutöver kommer man att ha en mindre flyg- och markkomponent i Sydkorea. Ett Nordkoreansk anfall på Syd Korea anses för närvarande vara det enda som skulle kunna fordra en expeditionsstyrka av den storlek som man skickade till Gulfen. Stilla Havsstyrkan kommer att ha en betydligt mindre reservkomponent än den Atlantiska styrkan och vara jämförelsevis mer beroende av militär assistans från USAs allierade i regionen.
- en krisstyrka, utgångsgrupperad i USA med lätta armé- och marinkårsförband, specialförband och selektade sjö- och flygstridskrafter.
- en strategisk kärnvapenstyrka med uppgift att avskräcka (ICBM) och skydda (SDI) mot en eventuell sovjetisk kärnvapenaggression.

Dessa fyra styrkor skall stödjas av fyra komponenter, nämligen:

- en transportkomponent med sjö- och lufttransportförmåga samt förhandsutplacerade fartyg med materiel (s k PREPO-ships)
- en rymdkomponent, som skall svara för de fyra stridande styrkornas lednings- och underrättelsebehov samt ytövervakning
- en forsknings- och utvecklingskomponent, som skall se till att USA behåller ett vapenteknologiskt försprång över potentiella motståndare

- en rekonstitueringskomponent, som skall kunna sätta upp helt nya förband om Europa återigen hotas av en sovjetisk aggression. Hur denna komponent skall se ut finns det ingen klar bild av. Flera problem har emellertid redan identifierats som t ex: när kan politiskt beslut tas att påbörja rekonstituering, vilka möjligheter finns det att bibehålla en industribas i fred som medger en materiell uppbyggnad och hur kan man rekonstituera flyg- och sjöstridskrafter samt kanske också pansarförband, vilka alla kräver långa uppbyggnads- och utbildningstider för att bli operativt användbara?

Mot bakgrund av ovanstående långsiktiga strategiska koncept, prioriteringar och organisatoriska målsättningar, har administrationen nu lagt fram en budget som kraftigt minskar USAs operationella militära styrka under den närmaste femårsperioden. Den innebär en ca 25%-ig personell- och materiell nedskärning i förhållande till nu-

läget och en minskning av försvarsbudgeten med 34 % räknat från 1985 (då Reaganperiodens uppåtgående budgettrend vände nedåt) till och med budgetåret 1995. Denna minskning, som är ett resultat av slutet på det kalla kriget, motsvarar procentuellt vad som hände med försvarsbudgeten såväl efter Korea-kriget som efter Vietnam.

Nedskärningen innebär att ca 500 000 man ur dagens uniformerade aktiva styrkor skall bort fram till 1995. D v s lika många som nu finns vid de amerikanska förbanden i Mellanöstern. Ca 245 000 man ur reservstyrkorna samt ca 193 000 civila skall också bort.

Exempel på förbandsmassans förändring över perioden 1990-1995 framgår av tabell.

Genomförandet

Eftersom presidenten och kongressen hösten 1990 gjorde upp om försvarsslagets storlek under de närmaste tre åren och angav en inriktning för de därpå följande två, så torde det behövas

FORCE STRUCTURE

	<u>FY 1990</u>	<u>FY 1995</u>
Army Divisions	28 (18 active)	18 (12 active)
Aircraft Carriers	13	12
Carrier Air Wings	15 (13 active)	13 (11 active)
Battle Force Ships	545	451
Tactical Fighter Wings	36 (24 active)	26 (15 active)
Strategic Bombers	268	181

en dramatisk försämring av det internationella klimatet för att riva upp detta mycket mödosamma beslut. Det nyligen avslutade kriget i Mellanöstern synes inte motivera en debatt rörande ett radikalt omtänkande härvidlag.

Administrationen har dock lagt in flera brasklappar i motiveringarna för den framlagda försvarsbudgeten och inte minst Irak – Kuwait krisen visade att man snabbt var beredd att gå ifrån beslutade personalminskningar under 1990–91.

Sannolikheten talar dock för att det kommer att ske minskningar av den storleksordning som här har skissats, men det är inte så säkert att de fördelar sig som administrationen har föreslagit. Nedsänkningar med ca 25 % innebär att förband kommer att läggas ned, baser stängas, försvarsindustri drabbas och personal sägas upp. Detta kommer att medföra många försök från kongressmännen att se till att det negativa i detta drabbar allt och alla utom den egna delstaten.

Det finns också en skillnad mellan administrationens och kongressens syn på avvägningsfrågorna mellan å ena sidan de strategiska styrkorna, som admi-

nistrationen vill bibehålla och utveckla, och å andra sidan, de konventionella styrkorna, som Kongressen vill behålla i en högre grad på bekostnad av de strategiska styrkorna. Skillnaden bottnar antagligen inte i en konceptuell strategisk skiljesyn, utan mera på att det är politiskt lättare att skära ned på de strategiska vapnen och SDI, än att göra det genom att avskeda personal och stänga fabriker.

De organisatoriska tankegångarna innehåller en del piller som kommer att bli svårsmälta för de olika försvarsgrenarna. Idéerna att överföra de strategiska ubåtarna och de landbaserade strategiska kärnvapnen från Flottan respektive Armén till Flygvapnet (Strategic Air Command) har redan skapat upprörda känslor. Marinkåren och Armén konkurrerar om delvis samma uppgifter inom den tänkta krisstyrkan o.s.v. Det är därför troligt att de organisatoriska tankegångarna, under överblickbar framtid, mer kommer att tjäna som systematisk indelning för uppgiftsställningar och medelstilleddning m.m., än en de facto organisation med fasta befälslinjer.

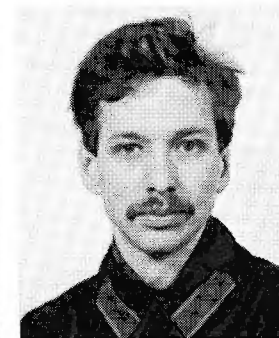
ERNST NYMANS HERREKIPERING

Etablerad 1890

**Erbjuder allt i uniformer och
tillbehör för Kungl. Flottan**

John-Erik Jansson

Ronnebyg. 39 : 371 00 Karlskrona : Tfn 0455-102 98

Ledamoten
LARS WEDIN
samt
BENGT ANDERSSON

*Kommendörkapten Lars Wedin tjänstgör vid
försvarstabens operationsledning
Major Bengt Andersson tjänstgör vid marin-
stabens studieavdelning*

Svensk marinstrategisk forskning behövs

*"But this much is certain
that he that commands the sea
is at great liberty and may
take as much or as little of the war
as he will"*¹

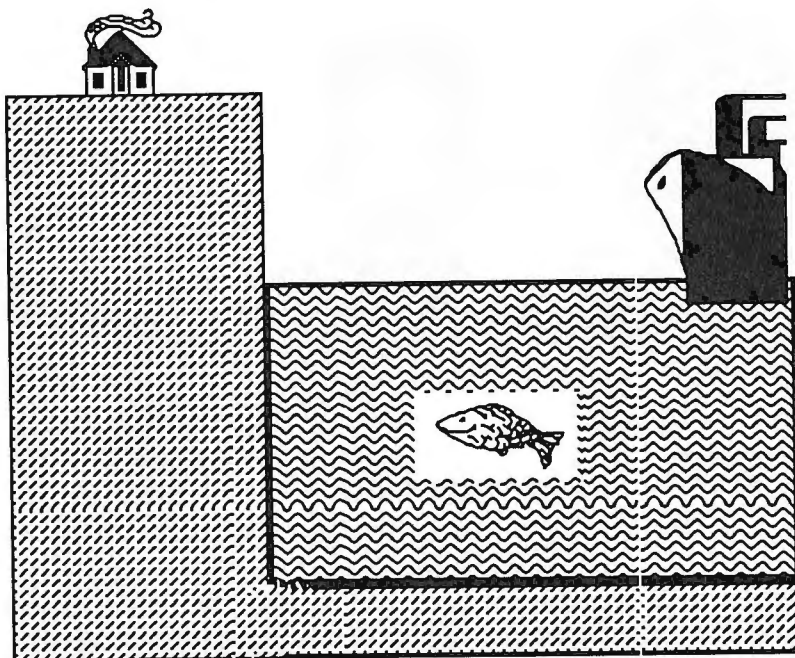
Den marina krigföringen är speciell och har sin egen miljö och sina egna lagar. Som framgår av citatet ovan fanns det kunskap om denna sanning redan på 1500-talet. Men, den har det ack så svårt att verkligen få komma till sin rätt i operativ utbildning och planering.

För några år sedan fördes en animerad debatt i denna tidskrift, mellan ledamoten Tornberg och Gmj Skoglund, om vikten av operativa proffs, dvs vikten av att den marina operativa professionalism säkerställs, även på bekostnad av

gemensam operativ (läs mark-) utbildning². Nu, när det pågår en omstöpning av den högre utbildningen på militärhögskolan, finns det anledning att ta upp detta ämne igen. Ett annat skäl är naturligtvis vårt försvars nödvändiga anpassning till en ny strategisk och ekonomisk miljö.

Ett exempel på bristande förståelse för vad marin krigföring innebär är den nyss till riksdagen inlämnade motionen om basering av en patrullbåtsdivision i Härnösand för försvaret av Norrland.

Mönstret känns igen från 1870-talets tyska marin med sina stödjepunkter med "Ausfallskorwetten", mellan vilka lätta stridskrafter grupperades enligt den tyska arméns doktrin. Ett annat exempel är "la jeune école" i Frankrike under 1890-talet där en lätt flotta byggdes och

spreds ut med en torpedbåt i varje hamn³.

Det som är så svårt att förstå är att sjöstridskrafter är rörliga och inte behöver, och inte heller bör, baseras i det område de skall försvara. Detta i sin tur går tillbaka på deras grundläggande uppgift, som är att säkra egna och förhindra motståndarens kommunikationer och inte att försvara territorium. I vår marin, med invasionsförsvar som huvuduppgift, har den andra halvan av marinen denna senare uppgift – detta är kustartilleriets roll.

Flottan och kustartilleriet har olika taktiska/operativa egenskaper eftersom de uppträder i olika miljö. Samtidigt utgör de delar av samma system – det sjöoperativa systemet. Att utbilda i, och

utveckla, svensk marin strategi och taktik blir alltså särskilt komplicerat. Vår "unika marina miljö", som vi ofta skriver om, ställer naturligtvis särskilda krav på oss och utländska erfarenheter kan inte alltid direkt överföras till våra förhållanden.

Men är det verkligen sant att marin krigsföring skiljer sig så mycket från landkrigföring? Det låter väl bestickande att alla lär sig samma operativa koncept, arméns förstås eftersom den är störst, och sedan görs nödvändiga anpassningar ute på förbanden?⁴

Nej, redan de fysikaliska förhållandena är annorlunda. Arméstriden genomförs i ett medium – luften. Den marina striden genomförs i två medier – i luft och i vatten. Dessa har i allt väsent-

ligt olika fysikaliska egenskaper. Detta innebär att diskontinuerliga förändringar av miljö uppkommer vid övergången från ett medium till ett annat. Dessa "diskontinuiteter" kommer att utgöra ett särskilt problem för taktikern och teknikern.

Betrakta vidstående enkla bild av havet.

I vertikalled är havsytan den viktigaste skiljelinjen. Detta kan vara ett trivialt påpekande men får stora konsekvenser. Att konstruera en farkost som uppträder ovanför havsytan kräver ju en helt annan teknik än att konstruera en som går under densamma. Så får ju en ubåt och ett flygplan väsentligt olika egenskaper i form av storlek, fart, räckvidd, uthållighet, vapenlast etc. Farkosten på ytan utgör ett tredje specialfall.

I luften utgörs våra spaningsmedel av elektromagnetiska vågor (ljus, radar), som inte alls duger under vatten, där akustiken är den viktigaste informationsbäraren. De elektromagnetiska vågorna förflyttar sig med 3×10^8 m/s medan de akustiska, under vattnet, bara rör sig med 1500 m/s. Möjligheterna att överbringa information blir alltså väsentligt annorlunda. Det går ju också ganska dåligt att föra information från det ena mediet till det andra.

I både luft och vatten spelar täthetskillnader mellan olika punkter i rummet stor roll för vågutredningen men under vattnet är de oftast avsevärt mer drastiska. Kunskap om aktuell vågutbrednings konsekvenser för spaningsmedlen är därför nödvändig för framgångsrik verksamhet.

Havsytan har ju också den obehagliga egenskapen att röra sig kraftigt, vilket ställer speciella krav på människor och materiel.

Havsbottnen utgör naturligtvis också en diskontinuitet. Djupet, bottenprofilen m m har väsentlig betydelse för strid med och mot ubåtar.

Även i horisontalled har vi dessa diskontinuerliga förändringar i miljön. Den mest triviala råkar den sjöman ut för som inte stoppar i tid – han går på grund. En havsström medför t ex ofta en tvär förändring av ljudutbredningen. Motsvarande gäller för situationerna på olika sidor om en kraftig kallfront. I närheten av kusten finns en zon som ger särskilt besvärliga egenskaper för ljudutbredning, navigeringsmöjligheter etc.

Kustzonen är särskilt intressant eftersom här finns en diffus övergång mellan marina förhållanden och land. Skärgården ställer krav på uppträdande både på land och till sjöss, ofta med samma förband. Från land kan operationer till sjöss påverkas, till exempel med landbaserat attackflyg. Omvänt påverkar marininfanteri, hangarfartygsbaserat flyg m m verksamheten i land. Kustzonens djup är uppgifts- och systemberoende. För ett svenskt kustrobotbatteris eld är den cirka 70 km, medan den för en kryssningsrobotbestyckad jagare är cirka 1000 km⁵. I Östersjön, som är ett trångt hav, kan därför marina operationer aldrig genomföras utan att man tar hänsyn till landbaserade stridskrafter! Detta gör att strategiska doktriner och grundtankar som är utformade för de stora haven inte direkt kan överföras till våra förhållanden.

Den svenska marinen måste alltså inte bara kunna "klassisk" sjökrigföring i tre dimensioner – under, på och över havsytan. Den måste också kunna behärska denna "diffusa" kustzon där även

striden på, mot och från marken skall vävas in i det taktiskt/operativa mönstret.

En trivial men väsentlig skillnad mellan landmiljön och den marina miljön är att landmiljön är "naturlig" för den mänskliga arten. På land kan man röra sig utan fordon, är man fordonsburen och fordonet av någon anledning blir obrukbart, kan man vanligen ta sig vidare till fots. Även tillhyggen för strid kan hittas. Den marina miljön kräver tekniska resurser för att man skall kunna överleva, förflytta sig och strida. Kraven blir olika. I våra skärgårdar och kustområden måste båda miljöerna behäskas.

Terrängen på land kännetecknas ur strategisk och taktisk synvinkel av förekomsten av naturliga och konstruerade hinder – skogar, åar, berg och städer. Detta medför att olika delar av landområdet har olika strategiskt och taktiskt värde. Hinder kan också skapas genom att gräva värn, bygga skyddsrum, stridsvagnsfällor m m, vilket är en del av taktiken.

Havet har principiellt inga hinder, det kännetecknas av den fria horisonten. Havet utgör ett medel i stället för ett hinder. Men de olika fysikaliska förutsättningarna för spaning och strid på, under och över havsytan kan utnyttjas liksom mer eller mindre tillfälliga förändringar i t ex vågutbredning eller väder. Dessa förutsättningar kan inte skapas, bara utnyttjas med hjälp av teknik och taktiskt kunnande.

En av de viktigare skillnaderna mellan land och hav är de folkrättsliga förhållandena. Land ägs alltid av någon stat. Ett lands trupper uppträder inte utanför eget territorium utom som inbjuden allierad eller som krigförande/ockupant.

Havet är, utanför en smal remsa territorialhav och en eventuell ekonomisk zon, fritt; det kan inte ägas eller besättas. Även inom en ekonomisk zon och i stor utsträckning på territorialhavet råder rörelsefrihet för olika länders örlogs- och handelsfartyg. Redan i fredstid uppträder därför olika länders och alliansers sjöstridskrafter i nära kontakt med varandra i enlighet med internationell lag. Denna lag har utvecklats under seklers strider och internationellt samarbete och är nu en naturlig del av den dagliga miljön.

Dessa förhållanden är en viktig grund för de avsevärda skillnader som finns mellan de olika stridskrafternas taktiska och operativa miljö. Detta gör i sin tur att skillnaderna mellan deras taktik och operativa idéer också blir stora.

Markstriden syftar normalt till att behärska och besitta taktiskt eller strategiskt viktig terräng. Dess yttersta syfte är riktat mot ägandet – att ockupera eller förhindra ockupation av landområdet. Markstriden är därför normalt krigsavgörande.

Den marina striden gäller däremot inte vattenområden utan nyttjandet av dessa. Det är vår förmåga att utnyttja havet för våra syften och hindra motståndaren från att utnyttja detta för sina, som är det avgörande. Det är bara inom stridskrafternas momentana verkansområde, som vattenområdet kan behäskas. Termen "herravälde till sjöss" kan dock föra tankarna åt annat håll, varvid man lätt glömmer bort att "den fundamentala sanningen är att marin strategi handlar om *fartyg* i meningen *medel för förflyttning* på eller under havsytan. Man försvarar inte havet eftersom det vanligen är ointressant huruvida en explosion inträffar i tomt vatten".⁶

I kust och skärgårdsområdet är i detta fallet den marina miljön mycket speciell. I skärgården kan man äga och besitta stora öar. I skärgård med mindre öar, ytterskärgård, kan det vara svårt att besitta territoriet, men strävan är att behärska området. Här påminner miljön om den renodlade havsmiljön, man behärskar området, utan att vara på plats. I kustzonen vid öppen kust är det likartat, man kan från land behärska ett havsområde dvs förhindra en fiende att utnyttja området och själv kunna utnyttja detsamma för egna syften.

Eftersom sjöstriden alltså i första hand handlar om kommunikationer är den ofta en nödvändig, men inte tillräcklig, förutsättning för framgång. För att ett avgörande skall vara möjligt är det oftast, förr eller senare, nödvändigt att ta terräng och ockupera territorium. Det är ju där vi människor bor och lever.

Begreppen offensiv och defensiv har olika betydelse i landkrigföring och sjökrigföring. I markstrid krävs normalt ett övertag med 3:1 för att kunna anfalla. Så icke till sjöss, där segern oftast går till den som först får sina vapen i målet. Att invänta motståndarens anfall ger ingen fördel. Det går inte att gräva ned sig eller att bygga befästningar. Den enda möjligheten är, att genom ett rörligt uppträdande skaffa sig ett fördelaktigt läge. Däremot kan man naturligtvis på den strategiskt/operativa nivån föra sjökriget defensivt eller offensivt.

Sjökrigföring är duell. I markstriden kan ofta ett större antal kompensera materiell underlägsenhet, särskilt om man kan välja att slåss i egen, känd terräng. Detta är inte möjligt på samma sätt i sjöstriden. Har man för kort räckvidd med sina vapensystem kan man inte kompensera detta med fler vapen.

Underläget måste kompenseras genom avsevärt bättre förmåga inom något annat område – luftförsvar eller förmåga att anfalla under vattnet t ex.

Markstridskrafterns verksamhet i fred är normalt utbildning syftande till förmåga i krig. Sjöstridskrafter har också denna uppgift, men det som är särskilt betydelsefullt är att de dessutom har uppgifter inom hela konfliktsspektret från fred till krig. De skall inte bara skydda våra mest vitala intressen (vår överlevnad som nation, vårt oberoende etc) utan också andra intressen – sjöfart, fiske etc.

Våra marina intressen sträcker sig principiellt långt utanför vårt territorium. Vi hade till exempel, speciellt som alliansfri stat, behov av och rätt att skydda vår sjöfart i Persiska viken under kriget mellan Iran och Irak. Nu saknade vi lämplig materiel för ändamålet och ett sådant uppdrag hade därför inte varit rimligt. Inför det nu avslutade kriget mellan FN-alliansen och Irak var däremot svenskt marint deltagande en fullt realistisk option.

Kustartilleristridskrafterna verkar i en mycket speciell miljö – i gränzonen mellan den renodlat marina, det öppna havet, och fastlandet. Vårt marina operationsområde avgränsas inte här av en skarp linje i strandkanten. Det går in över land och ut från land till sjöss. Bilden kompliceras ytterligare av att denna miljö kan omfatta såväl skärgård med varierande djup som öppen kust.

Kustartilleriets stridskrafter verkar såväl på marken, i luften som på och under vattnet. I skärgårdsterrängen kan stora och små öar behäskas, och de naturliga eller konstruerade hinder som finns kan utnyttjas i striden. I de områden som består av skärgård med många

små öar kan terrängen påminna om det öppna havet. Varje ö kan kanske inte besättas men de kan behärras, vilket här innebär att vi kan utnyttja terrängen för vårt syfte och hindra en motståndare att utnyttja dessa öar.

I skärgårds- och kustmiljö är ett av målen att utnyttja de fördelar som respektive medium, land-vatten möjliggör. Från öar, land kan man kontrollera kommunikationer-vattenvägar samtidigt som man befinner sig i ett annat medium.

Kustartilleristridskrafterna verkar ofta från ett medium, land i ett annat medium vatten. Ofta sker insats från områden långt in i land, i områden som kontrolleras av markstridskrafter. Ledning och målangivning kan ske från fartyg till sjöss eller från förband i kust- eller skärgårdszonen medan verkan är i havet. Allt detta ställer särskilda krav på kustartilleristridskrafterna och det marina systemet.

Men flyget då? – Rena flygoperationer för att erhålla luftherravälde liknar mer skapandet av herravälde till sjöss än strid på marken. Det är dock viktigt att påpeka att det inte råder något motsatsförhållande här. Flygoperationer är en naturlig del av striden till sjöss och faller då inom ramen för marin strategi. På samma sätt är flygunderstöd en naturlig del av markstriden.

Marin verksamhet, i fred och i krig,

är alltså i stor utsträckning annorlunda än markoperativ sådan. Marin taktik och strategi är därför internationellt en särskild vetenskap. Detta måste vara grundläggande vid högre utbildning av våra officerare. Men den svenska marinen förhållanden är speciella. Östersjön är ett trångt hav där mark-, luft- och sjöoperationer flätas in i varandra. Strid i och nära kust och skärgård ställer andra taktiska och tekniska krav än de som gäller för stormaktsmarinerna. Detta gör att vi endast delvis kan ta tillvara deras erfarenheter.

Vem forskar då i våra marina förhållanden? Det finns många svenska forskare med den amerikanska Maritime Strategy som huvudämne. Men finns det någon med vår marina strategi som specialitet? Om sådana saknas – hur skall vi då kunna anpassa vår marin till framtiden och utbilda våra framtida marina chefer?

Men även om våra förhållanden är speciella får man aldrig glömma att grunderna är desamma överallt. Admiral Carlisle A H Trost USN: *"The unique advantage of naval forces compared with ground and land-based air forces,... (is) great mobility for a strong concentration of fire power and a tremendous flexibility which ranges the entire spectrum of diplomacy and war."*

Detta är sant även i Östersjön!

- 1 Francis Bacon i Of the True Greatness of Kingdoms and Estate från 1597, citerad i R D Heinl Jr: Dictionary of Military and Naval Quotations. US Naval Institute 1966
- 2 Se Gmj Skoglund TiS nr 1 och 3 1985 samt ledamoten Tornberg TiS nr 2 och 3 1985.
- 3 Theodore Ropp. The Development of a Modern Navy. US Naval Institute 1987.
- 4 Härmed absolut inget ont sagt om arméns operativa koncept i sig.
- 5 Tomahawk i konventionell landmålsversion (TLAM/C)
- 6 Erik Grove. The Future of Seapower. Routledge London 1990.
- 7 Citerad i Ola Tunander. Cold Water Politics. PRIO. Oslo 1989.

Överste 1 gr Jan Beckman

Ledamoten
JAN BECKMAN

"Felles Sikkerhet på den Skandinaviska halvön" – Ett exempel på utländsk syn på det svenska marina försvaret under tiden 1910–1980

DIALOG Norge–Sverige 1987/90 är en serie endags-konferenser, som arrangerats vid den norska ambassaden i Sverige. En av dessa (1 febr 1990) avsåg "Gemensam säkerhet på den Skandinaviska halvön" och genomfördes bl a under temat "Lärdomar från 9 april – solid grundlag för stabil politik".

En rapport med skriftliga inlägg av representanter för de säkerhetspolitiska studierna i Norge och Sverige – från regering, riksdag, försvaret och skilda forskningsinstitut – har framlagts i maj 1990.

Nedanstående sammanfattning av rapporten vill belysa rubricerad värdering och som indelningsgrund har jag valt årtalen (perioderna) 1940, 1948/49, 1950/87 samt 1990. Härtill läggs avslutningsvis några norska uppgifter kring den sovjetiska hotbilden från KOLA-

baserna samt vissa åtgärder som NATO vidtagit i anledning därav.

Lärdomar av april 1940

- Båda länderna ville vara neutrala under 1.a världskriget och hade valt samma handlingslinje inför VK 2; spridda försök till försvarssamarbete mellan två och flera nordiska länder hade runnit ut i sanden.
- Inget av länderna önskade genommarsch av brittiska/franska styrkor via Narvik och Kiruna i mars 1940.
- En av de viktigaste orsakerna bakom Hitlers anfall var det tyska kravet om säkring av svensk malmexport över Narvik.
- Ett litet land måste ha ett starkt försvar; undfallenhet har en gräns, där både frihet och fred kan förloras.

- Norge fann hjälp utifrån nödvändig och denna måste förberedas i fred.
- "Marinen och kustartilleriet" hejdade tyska angrepp (trots omodern materiel) så att kungen, regeringen och stortinget kunde hinna fly.
- Sverige fick bestyrkt sin tillit till neutraliteten som ett medel att hålla landet utanför konflikten.

1948/49 Ställningstaganden vid förhandlingar om ett gemensamt försvarsförbund mellan Sverige, Danmark och Norge

Sverige framförde förslaget; förbundet skulle stå på neutral grund, någon välsignelse från Väst var inte önskvärd. Försvaret av Norge och Danmark skulle stärkas, erforderliga vapenleveranser skulle därvid delvis ske utifrån. Men splittringen från 1940 kvarstod! Sverige föll tillbaka på tesen om "alliansfrihet med sikte på neutralitet i krig", delvis av hänsyn till Finland som undertecknat VSB-pakten med Sovjet.

Norges minimikrav beträffande försvarsförbundet var välsignelsen från Väst. Norge och Danmark anslöt till Atlant-pakten, dock med förbehållet... inga främmande baser i fred då krig icke hotar på Da/No mark. Vid fall av angrepp mot Norge garanterar de allierade hjälp.

Avgörande för de olika ländernas beslut var behovet av krigsmateriel, ingen enighet kunde uppnås. Utrikespolitiken i övrigt togs aldrig upp till diskussion – det är en öppen fråga om samordning kunnat åstadkommas.

Gemensam blev respekten för varandras vägval. Minimibehovet av säkerhet och trygghet skapades "genom avtal om gemensamma gränsens okränkbarhet, inget land ville tillåta sitt lands territo-

rium att brukas som plattform för angrepp från ett tredje land. För såväl Sverige som Norge är en fast och trovärdig ryggtäckning bakom Kölen en nödvändig förutsättning för dessa länders säkerhetspolitiska välbefinnande".

Utvecklingen 1950–1987

Gemensamt önskade Sverige och Norge att Skandinavien förblev ett lågspänningsområde på nordvästflanken av, men utanför det strategiska kraftfältet i Central-Europa med sina stora stående militärstyrkor.

Skandinavien utgör ett operationsområde, erforderlig militär hjälp måste förberedas i fred.

En funktionell allians mellan Norge och Sverige existerar i praktiken och i vissa sektorer.

Alliansfrihet omöjliggör icke effektiv hjälp vid krig, men förutsätter en "kupp-tröskel": eget försvar måste vara starkt nog för att säkerställa hjälpen, dess snabbhet och rätta utnyttjande.

Svensk och norsk försvarspolitik kunde komplettera varandra till det bästa för "felles sikkerhet" (gemensam säkerhet).

Men osäkerheten växte: Finland, Norge och Sverige ligger under samma banor för missiler och flyg och dessutom i en geografisk kniptång mellan Barents hav och Östersjön. Kola-halvön byggdes ut till Sovjets största marinbas för en växande sovjetisk sjömak. Längs Östersjökusten laddades Baltikum av samma skäl med militära anläggningar. Samtidigt sökte USA kontroll över sina förbindelsevägar till Europa genom infiltration i Östersjön och Barents hav. Den skandinaviska halvön växte ut till

en strategisk brännpunkt mellan militärallianser och supermakter.

I Norge rådde enighet om huvudlinjen i säkerhetspolitiken, även om olika uppfattningar gjorde sig gällande beträffande obalansen mellan dess målsättning och resurser.

I Sverige betraktades den säkerhetspolitiska situationen som rigid. Med Sverige neutralt, Danmark/Norge i Atlant-pakten och Finland bundet av VSB-pakten fanns ett stabilt nordiskt balansmönster – så länge pakternas och supermakternas intressen inom regionen inte stördes! Till skillnad mot norsk uppfattning betraktades Norges anslutning till NATO försvåra neutralitetspolitiken och amerikanska marinkårens (USMC) förhandslagring i Norge spänningshöjande. Ett starkt norskt försvar ansågs emellertid bra och man var noggrann att ej lägga sig i grannens interna angelägenheter, t ex säkerhetspolitiken.

I Sverige hävdades vidare att neutralitetsvilja var icke nog i kriser och krig, neutralitet utgjorde i sig intet skydd; man pekade bl a på erfarenheterna från 1914 (Belgien), 1939 (Finland) och 1940 (Danmark, Norge).

Som stöd för säkerhetspolitiken måste därför ett grundförsvar finnas. U-båtskränkningarna togs efterhand på allvar och ställde krav på långsiktiga försvarsbeslut (10–15 år). Efter händelserna i Prag, Berlin och Vietnam samt en omfattande kärnvapendebatt skedde allmän uppslutning kring svenskt konventionellt försvar av respektingivande storlek.

Sprickor uppstod i skuggan av allmänna freds rörelser och krav ställdes på svensk unilateral nedrustning. Delvis or-

sakade dessa förslag en ökad flexibilitet kring en stabil huvudkurs. Samarbetet med Norge ansågs viktigare än med andra neutrala stater som Schweiz, Österrike och Jugoslavien.

I Norge bedömdes Sveriges neutralitetspolitik negativt och det ifrågasattes, huruvida "Sverige själv kunde besluta om denna". Sverige hade heller icke några egna erfarenheter av allianssamarbete och utan Norge i NATO skulle svenskt hjälpresonemang endast ha obetydlig substans.¹⁾

Norsk försvarsstyrka i Nord ställde ökade krav på den styrkemarginal, som en motståndare måste satsa på sin framgång. Norge fungerar som brobyggare genom att moderera Väst bedömningar av Sverige, exempelvis styrkan av Sveriges försvar.²⁾

Men Sveriges styrka i försvaret bedömdes också positivt; försvaret av Norge och Skandinavien är avhängigt Sveriges medverkan! Om anfall sker från öster, ökar avskräckningen i takt med det större försvarsdjupet. De båda länderna jämförs med siamesiska tvillingarna, sammanväxta i ryggen och beroende av varandra men med var sitt huvud och individuellt tänkande.

1990

DIALOGEN ger uttryck för en fortfarande delvis gemensam syn på de bägge ländernas säkerhetspolitik framöver:

- De politiska strukturerna förändras snabbt i Europas nya ordning, vilket skapar osäkerhet.
- EES – EFTA – EG – förhandlingar styr under några år och löser kanske de stora problemen kring ekonomi, miljö, föråldrad industri, kultur och religion.

- Upplösning sker av W-pakten och upplösning hotar även Sovjet och vissa delstater.
- Tysklands enande skapar risk för nytt nationellt sprängstoff.
- Rivaliteten mellan USA och Sovjet kvarstår i framtiden, oavsett freden och avspänningen efter det kalla kriget.
- Skandinavien ligger alltså kvar i gränsområdet mellan Sovjet/Ryssland samt Tyskland och övriga Västmakter.
- Norge är i allians med en supermakt; supermakterna är mycket olika, nytänkande kan därför ge olika ståndpunkter trots att intressena är lika, skilda bindningar föreligger i de olika planläggande eller beslutande församlingarna.
- Föreställningar om eller uttalade hotbilder smälter undan, i fokus består dock KOLA-halvön och "pölseffekten". Stora militära styrkor finns alltså kvar i eller vid Nordens gränser.
- Ett starkt svenskt försvar ger Norge ryggen fri och möjligheter att koncentrera norska styrkor dit, där Norge alltså mest utsatt.
- De bäge länderna har övervägande samma topografi, ett utvidgat materiellt samarbete är därför önskvärt, möjligheter föreligger inte minst inom försvarstekniska områden.
- Sveriges säkerhetspolitik och åtgärder inom denna är av största betydelse för grannlandet och en ömsesidig bevakning härav är erforderlig.

Norge anser sig ej ha kontroll över gränsen mot stormakten (även om denna är gemensam) och ej heller över de politiska skiften, som kan äga rum

bakom densamma; alltså måste Norges framtida försvar förbli "likt" dagens.

START-förhandlingar bedöms huvudsakligen ha politisk betydelse men påverkar också direkt KOLA-basen och de militära förband, som kan operera från den.

Om militär verksamhet på Norska havet och i Nord-Atlanten eller längs Baltiska kusten finns framdeles ingen vetskap, denna brist och osäkerhet kräver alltså en viss norsk försvarsnivå.

Den speciella militära status (se nedan), som Norge velat omge Finnmark med torde komma att erfordras alltför och troligen finna motsvarighet(er) i Central-Europa.

Politiska förväntningar motsvaras ej av den militära verkligheten, nya motståndningar och konflikter kan komma att uppstå, grundläggande säkerhetskrav kvarstår (t ex ifråga om KOLA-basen). Viss militär styrka kommer alltid att krävas för hävdande av suveränitet över eget territorium, andra krav kommer att finnas såväl från FN som ESK-organisationen.

Atlantpaktens innehåll förändras emellertid som ram kring säkerhetspolitiken, den militära planläggningen blir inte längre huvudverksamheten. Alliansens tid är ej förbi även om NATO-strategin förändras. Sålunda är förstärkningar över Atlanten nödvändiga för framtiden liksom den amerikanska "gisslans" närvaro i Europa.

Beslutade reduktioner av konventionella styrkeramar berör Norges förband obetydligt. Transporterna från USA och Storbritannien prioriteras alltså och förhandslagring i möjliga krisområden synes passa USA.

Inför ett nytt norskt försvarsbeslut skall emellertid det norska försvaret synas i sömmarna, avvägningen mellan ett defensivt försvar och kraven på mobila tillgångar skall granskas. Den allmänna värnpliktens idé m m skall studeras liksom förslag om enklare krigsmateriel; styrande förblir de krav på beredskap, som kommer att ställas, nu och i framtiden.

Sveriges försvarsbudget ligger 25 % lägre än Norges. Antalet norska armébrigader är 13, en motsvarande siffra för Sverige borde vara 26 men den nivån är t v utanför försvarsramarna. I gengäld redovisar Sverige 360 Draken+Viggen, Norge endast 63 f 16-fpl.

En avspänning medför sänkt beredskap, då minskar ostridigt riskerna för krig, trots att stora militära styrkor kvarstår. Ett strategiskt överfall blir mindre sannolikt om förvarningen förbättras vid en öst-västlig konflikt.

Resurstilldelningen bestäms nödvändigtvis också av teknologins och de ekonomiska tillgångarnas utveckling.

En osäker faktor utgör antalet kärnvapenmakter i Europa – idag är antalet begränsat till 4, en annan osäkerhet kvarstår i fråga om de biologiska och kemiska vapnen i framtiden.

En styrka i MBFR-förhandlingarna har varit att Norge kunnat framgångsrikt driva sina intressen likriktade med Sveriges. Norge bör också lättare än Sverige kunna bevaka kommande eller slutna avtal om bortdragande eller skrotning av (kärn-)vapenarsenalen.

DIALOGENS bäge sista inlägg varnade slutligen för risken av en alltför stor optimism och beskrev den norska hotbilden, samt hur denna f n möts, så här:

Utbyggnad, förstärkning och/eller modernisering av KOLA – basen fortsätter. Marinens basområden och flygplatser ligger nästan vägg i vägg med nordiskt gränsområde och långt bort från de europeiska områden, varifrån trupperdragning avtalsmässigt sker. I en konflikt-/krissituation kan krav framföras om kontroll av gränsande norskt territorium.

Finnmarken har i fredstid en speciell status. I detta område stationeras eller övar inga med Norge allierade styrkor, härifrån föreligger således intet hot mot KOLA eller Sovjet/Ryssland.

Norge är det enda NATO-land, som gränsar till Sovjet; 70 % av norskt havs- och kontinentsockelområde ligger nord om 70:e breddgraden och utgör därför ett kritiskt operations- och/eller genomfartsområde för Sovjets sjöstyrkor. Det innehåller också rika fiskevatten och möjligheter till utveckling av stora oljealternativt gasfyndigheter.

I ett möjligt krigsfall utgör sjöförbindelserna USA – Västeuropa, liksom under VK 2, de viktigaste operationsmålen för motstående sjöstyrkor; Sovjets Nordflotta utgör då dess huvudstyrka.

Nordflottan har under senare år tilldelats de mest slagkraftiga enheterna – trots nedrustningssignaler – och opererar från KOLA – baserna Severomorsk, Motovsky Gulf, Polyarmy samt nybyggnadsvarvet Severodninsk. Dess viktigaste enheter är ubåtarna av typ Delta IV och Typhoon, vilka tillsammans bär 200 strategiska robotar med sammanlagt 1680 stridspetsar om 100 KT vardera och med en räckvidd på 8 300 km.

Skottvidden innebära att dessa missiler kan nyttjas från skjutområden

nära egen bas mot mål på hela norra halvklotet.

Enligt INF-avtalet dras landbaserade kryssningsmissiler bort men avses ersättas av missiler på ubåt (YANKEE). I sådant fall kan Nordflottan också insättas mot mål på land i Norge eller övriga Norden. En bred avspännings-/samarbets-/politik kan inte bortse från säkerhetsbehoven i den militära verkligheten i Nord.

Osäkerheten om Sovjets avsikter och omöjligheten för Norge att ensam stå emot ev kraftkoncentration nödvändiggör nu och framdeles Norges medlemskap i NATO, som garanterar ett militärt understöd från alliansen. Norsk säkerhetspolitik är idag innefattad i de globala balansfrågorna.

Tidigare planlades en viss beredskap – förstärkning vid kris – med en sk CAST-brigad (Canadian Air Sea Transported) om ung 5 000 man men med en insatsfördröjning om flera veckor p g a tilltransporterna. Sedan Canada dragit tillbaka detta förband har en ny multinationell NCF-styrka (NATO Combined Force) organiserats.

Denna omgrupperas till Norge vid behov och omfattar ung 2 500 man ur en kanadensisk infanteribataljon samt en amerikansk och en tysk artilleribataljon med tillsammans 36 eldrör (kaliber 155 mm resp 105 mm). Styrkans tyngre materiel avses förhandslagras i Norge, stå under norsk kontroll och ha Norge som enda insatsområde. Ur NATO's AMF-förband (Allied Mobile Force) övades 1990 en tysk luftlandsättningsbataljon i Norge. Denna enhet bestod av 800 man och har uppgiften att i krislägen sättas in för att markera NATO-närvaro.

Skall förstärkningsplaner vara meningsfulla måste samövningar äga rum med allierade stridskrafter; en sådan skedde hösten 1990 med deltagande av den norska Brigade 12, en brittisk/nederländsk amfibiebataljon (UK/NL Landing Force) om 4 000 man samt slutligen en amerikansk marinkårsbrigad (USMC 4. MEB) med ung 6 000 man.

Den sistnämnda torde närmast motsvara den MAB (Marine Amphibious Brigade), som enligt NATO – plan i en krissituation skall överföras från USA. Särskilda förberedelser för personaltransporter med flyg samt förhandslagring (prepositioning) av tung materiel i enkla förråd eller bergrum har vidtagits. Av politiska skäl är förrådsställningen geografiskt begränsad till Norges Trøndelag.

USMC tillhör de militära förband, som US NCA (National Command Authority) disponerar i skilda amfibieoperationer, t ex för att hindra en fiende (motståndare) att utnyttja ett visst område eller skapa ett eget basområde för mark-, sjö- och flygstridskrafterns verksamhet eller genomföra annan militär operation (invasion). USMC styrka uppgick vid krigsslutet 1945 till 500 000 man och har sedan dess varierat omkring 200 000.

Den stämpel som satts på USMC är väl främst den höga beredskapen ("ready to go") men också flexibiliteten och möjligheterna att balansera styrkeinsatsen med bataljons- till divisionsförband jämte USMC egna understödjande flygstyrkor.

Insatsförberedda förband organiseras, tränas och utrustas som MAGTAF (Marine Air Ground Task Force) och hålls i beredskap dels som avskräckning

och dels som en varning om USMC förmåga att ingripa i ett brett spektrum av konflikter.

USMC Commendant har i sin årsrapport 1988 motiverat ett program för att säkra NATO's norra flank. USMC skall kunna organisera framskjutna amfibiebaser vid Norra Norska Havet. De skall hindra Sovjet's framryckning för att nå WP sannolika förstahandsmål, de norska flygbaserna.

Dessa uppgifter för USMC får varken försenas eller misslyckas. En viktig förutsättning för framgång skapas genom förhandslagring i fredstid för en MAB. I bl a underjordiska bergförråd lagras utrustning och underhåll för denna. Härigenom har planlagda organiseringsstider kunnat reduceras från veckor till dagar.

I annat sammanhang har uttalats att "USMC Pre-Positioning" hos NATO-allierade är ett bindande och så viktigt – inte minst ekonomiskt – beslut att särskilda värderingar erfordras.

Avslutning

Med ovanstående beskrivning har jag velat sammanfatta dels den säkerhetspolitiska argumentationen från norsk och svensk sida gentemot varandra under decennierna efter VK 2 och dels peka på den särskilda syn eller värdering som NATO och främst USA måste ha omfattat i anslutning till det speciella beslutet att förhandslagra en Marine Amphibious Brigade m m i Norges Trøndelag.

Beslutet har grundats på utnyttjandet av bl a bergförråd med hög skyddsnivå och på tillgången av urlastningsmöjligheterna för erforderliga övriga tilltransporter av personal och kompletterande utrustning och underhåll. Härigenom får NATO-försvaret av Norge en betydande tillväxt, men endast under förutsättning att Norges egna nationella, militära styrkor skapar säkerhet och ut hållighet.

I detta sammanhang har naturligen också Sveriges marina försvar granskats, värderats och tydligen under 80-talet befunnits hålla måttet, när det gällde beslutets genomförande. En amerikansk källa uttrycker saken sålunda: "... assessment of Swedish maritime defenses ... observers have expressed admiration of Swedish professional standards and materiel preparations... which may have affected the 'in rock' prepositioning by the Marine Corps with our NATO ally and your neighbor, Norway."

USMC Commendant har för sin del uttalat att några ändringar i styrka, funktioner, roller och mål inte kan eller kommer att vidtagas innan en mer stabiliserad period inträder.

Därmed torde också ha klarlagts att större förändringar i den svenska säkerhetspolitiken och av det svenska marina försvaret inte rimligen kan föreslås eller genomföras utan såväl ett ökat risktagande som negativa återverkningar i vårt grannland och för dess allierade!

Litteratur

DIALOG Norge – Sverige 1987 – 1990, Tema 8 (ISBN 82-991624-7-5)

Marine Corps Gazette 1987–1990

Tidskr i Sjöväsendet nov 1965

- 1) Emellertid anfördes exemplet: Om Sverige blir utsatt för militärt angrepp, är det otänkbart att Norge endast avvaktar. Förstärkningsåtgärder utlösas (2-3 brigadekvivalenter och 14-15 flygskv tillförs). Ev uppstår konkurrens om dessa, men angriparen *måste* likväl räkna därmed och avskräckningen ökar.
- 2) Exempel på USA värdering: Om Sverige blir indraget i krig behövs västligt bistånd. Sverige är redan i utgångsläget provästligt, alltså bör materielleveranser underlättas, också för "känslig" krigsmateriel.

sa
marine
aktiebolag

Box 2001, 261 02 LANDSKRONA
Tel. 0418-240 10. Telex 72063 MARLAND S

utvecklar, tillverkar och marknadsför marina försvarsprodukter, bl. a.

MINFÖRSVAR
Minor och minankare
Armeringsdon
Losskopplare

MINSVEPNING OCH MINJAKT
Spränggripare
Kompleta svep
Minförföringsladdning
(med akustisk avfyrning)

UTVECKLINGSUPPDRA
Prototypstillverkning
Serietillverkning
U-BÅTSJAKT
Sjunkbombständer
Signalsjunkbomb/
Grodmanbomb
RAKETSTÄLL
för lys- och remsraketer

UNDERVATTENSAKUSTIK
Navigering
Lokalisering
Kommunikation
Ordergivning – utlösningar-
Sonobuoys

Kommendörkapten Nils Bruzelius har nyligen slutat på FMV-M Systemavd och är blivande marinattaché i Canberra.

NILS BRUZELIUS

ATT UTVÄRDERA UBÅTSJAKTÖVNINGAR

Inledning

Antag att en man blir intresserad av jakt och inköper ett gevär. Han går därefter till skjutbanan för att skjuta in sitt vapen och förbättrar sin skjutskicklighet.

För att han skall lyckas med denna sin avsikt krävs att han efter varje serie går fram till måltavlan för att kontrollera träffbilderna och därefter genomföra nödvändig siktesjustering och riktpunktförflyttning.

Underlåter han att regelbundet kontrollera sina resultat blir vapnet aldrig inskjutet, skjutskickligheten förbättras ej och när älgen kommer är sannolikheten stor att han missar sitt byte.

Svenska flottan har under 1980-talet haft anledning att kraftigt öka sin kapacitet i ubåtsjakt, en mängd ny materiel har inköpts, personal har utbildats och många ubåtsjaktövningar genomförts. Trots detta har resultatet uteblivit under de skarpa ubåtsjaktföretagen.

Då en av orsakerna till detta kan vara att materiel och utbildning ej kontrollerats med tillräcklig noggrannhet fick

Försvarets Materielverk på våren 1990 Chefens för marinen uppdrag att utarbeta metoder för att förbättra kontrollen av flottans vapen och sensorsystem med en prioritering av ubåtsjaksstyrkans enheter, sensorer och vapensystem.

Jag skall nedan kortfattat beskriva det inledande resultatet av detta arbete.

Vapensystemkontrollbanor

För att erhålla ett referenssystem mot vilket sensorernas mätvärden kunde kontrolleras iståndsattes två vapensystemmätbanor, en i vardera MKS och MKO.

Den befintliga mätbanan i MKS byggdes i början av 1980-talet för utprovning av Rb 15 och Näckens målfaktorberäkningsprogram. Den befintliga datorkapaciteten var dock för liten för att rymma den kraftiga ökningen av mätvärden som blev aktuell om alla ubåtsjaktstyrkans enheter skulle kontrolleras. Mätbanan i MKO var moderare, men uppbyggd endast för att ut-

prova den nya kustspaningsradar PS 870.

Båda banorna byggdes om och utrustades med likartad utrustning.

Denna är:

För referensmätning:

- Motorola Mini Ranger Falcon 492 med basstationer, repeterstationer och 6 st mobila transpondrar.

Informationen överföres via 2 st modem ANC DATEL 2400 FD/K till analyscentralen som är uppbyggd av

- Dator HP 9000/375 med en 304 Mb disk, vilka styrs av operativsystem HP 98616A opt 045.

För inläsning av fartygsdata används:

- Bandspelare Tandberg TDC 3000-9110

För utskrift av resultat finns en

- Printer Laser Jet HP 33440AB
- Plotter HP 7550AB

För memorering av alla genomförda prov har anskaffats ett massminne

- Optisk disk HP 1701A

Vidare finns av TELUB Teknik utvecklade

- Registrerings-, uppknings- och bearbningsprogram.
- (Bild 1)

I mätbanan ingår även en del övrig utrustning, som ej redovisas på ovanstående bild. Den för ubåtsjakten viktigaste är en pulsanalysator med vilken egna enheters aktiva sändning kan analyseras. En aktiv sonars sändpuls är numera så komplex att den kräver en regelbunden och noggrann kontroll. Denna pulsanalysator installeras vid MUSAC på Berga.

Kontroll- och provningsmetoder

Grundprincipen för alla metoder är att den kontrollerade enhetens uppmätta värden jämföres med de värden, som samtidigt uppmätes i referenssystemet.

Referenssystemet är som tidigare nämnts uppbyggt av Motorola Mini Ranger Falcon 492. Noggrannheten är normalt mellan 3-5 meter. (Se bild 1).

Varje referensinventering inleds av S/M enheten, som sänder en radarpuls på 10 cm bandet.

Positionsbestämningen av en mobilstation (fartygs mål) utförs genom att mäta radarpulsens gångtid mellan transpondrarna. Tiden för radarpulsen att gå från S/M-enheten till mobilstationen och åter ger avståndet till mobilstationen.

Radarpulsen som sänds ut från den svarande mobilstationen sänds även till de fasta referenserna, som likt relästationer sänder radarpulsen vidare till S/M-enheten. Detta medför att man även kan bestämma sträckan från S/M-enheten till mobilstation över fasta referensen. Eftersom avståndet mellan S/M-enheten och fasta referensen är kända är alla sidor i "triangeln" kända. Därigenom kan koordinaterna för mobilstationen (fartyget) beräknas.

Systemet kan bestå av upp till tre fasta referenser och upp till sex mobilstationer. Radarpulsen från transpondrarna är kodade så att man kan hålla reda på vilken transponder som svarat.

Detta upprepas en gång varje sekund, så man kan kontinuerligt beräkna alla rörliga måls positioner, kurser och farter. Vidare beräknas avstånd och bäring mellan aktuella rörliga och fasta enheter.

Referenssystemets mätenhet styrs från datorn HP 9000 i Analyscentralen

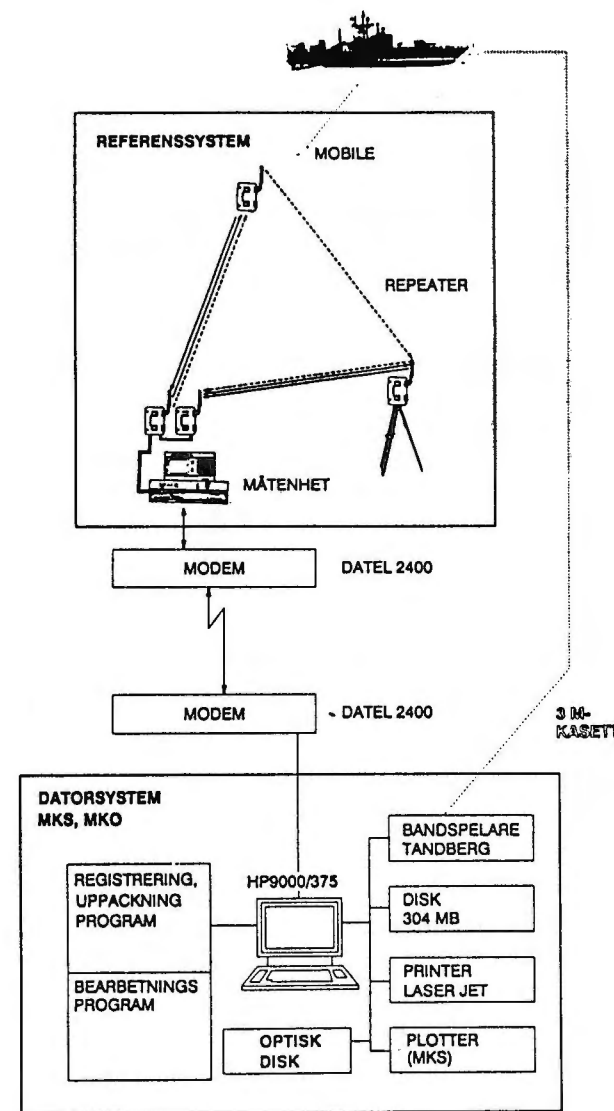

Bild 1

över en seriedataförbindelse. Mätdata överförs från mätenheten till HP 9000, där data sorteras, filtreras och bearbetas.

Efter det att proven är slutförda inläses de prövade enheternas egna mätvärden via en bandspelare. Då varje mätvärde är tidsensat, kan nu mätande enhets resultat jämföras med mätbanans referensinmätning, som utgör rätt värde vid varje tillfälle.

Hydrofonutprovning mot fast mål

Ändamålet med denna typ av prov är att kontrollera den aktiva hydrofonens räckvidd, avstånds- och bäringsnoggrannhet samt den utgående sändpulsens korrekthet.

Målet utgöres av en stillaliggande bogserbåt utrustad med en transponder, ett hydrofonmål nedsänkt i vattnet samt en passiv hydrofon med bandspelare för registrering av utsänd puls.

Den mätande enheten genomför ett antal löpningar, vilka registreras på tidigare beskrivet sätt.

Efter provens avslutande bearbetas resultatet, vilket presenteras i ett antal grafer, histogram samt tabeller, exempel se bild 2.

Av redovisningen kan man avgöra om hydrofonen innehåller specificerade prestanda och med vilken godhet detta sker. Därefter utfärdas ett godkännande, vilket har formen av ett sk "Mätbrev".

Uppfyller anläggningen ej specificerade prestanda, kan den ej godkännas.

Resultatet måste därvid analyseras ytterligare för att få underlag för vilken åtgärd som bör vidtagas.

Ljudinspelningarna av den aktiva sändningen sänds till MUSAC för ana-

lys gentemot sändarens sk standardpuls. Även denna analys resulterar i ett "Mätbrev" och vid underkänt resultat, förslag på underhållsåtgärder.

Ubåtsjaktövning med rörligt mål

Ubåtsjaktövningar är tidskrävande och dyrbara.

Under enkla övningar, då ubåten går på periskopdjup med hissade master, kan hydrofonens mätvärden kontrolleras med tex en eldledningsradar. Men vid de övningar, då ubåten är helt under vattenytan, bortfaller denna möjlighet. Hitintills har man vid sådan typ av övningar varit hänvisad till att jämföra de övade enheternas plott och krigsdagböcker med målubåtens dito.

Denna metod är arbetskrävande och ger vanligtvis ett helt otillfredsställande resultat.

Det har därför bedömts vara av största vikt, att en metod för snabb och korrekt utvärdering av ubåtsjaktövningen med möjlighet att dokumentera såväl sensorprestanda som precision vid vapeninsatser utarbetas.

Ubåtsspåret

Referensinmätning i Motorola Mini Ranger kräver att transponderna befinner sig över vattenytan. Då ubåten dyker, måste en annan metod användas. Denna kallas restfelsminimeringsmetoden och är uppbyggd enl följande:

Målubåtens transponder placeras i ett tryckfast kärl, vilket monteras på snorkelhuvudet. Kärlet tål ett betydande tryck, dock ej max dykdjup, och är så utformat att ubåten kan framföras med full fart.

Före övningen hissas snorkelmasten och ubåtens läge mäts in på sedvanligt

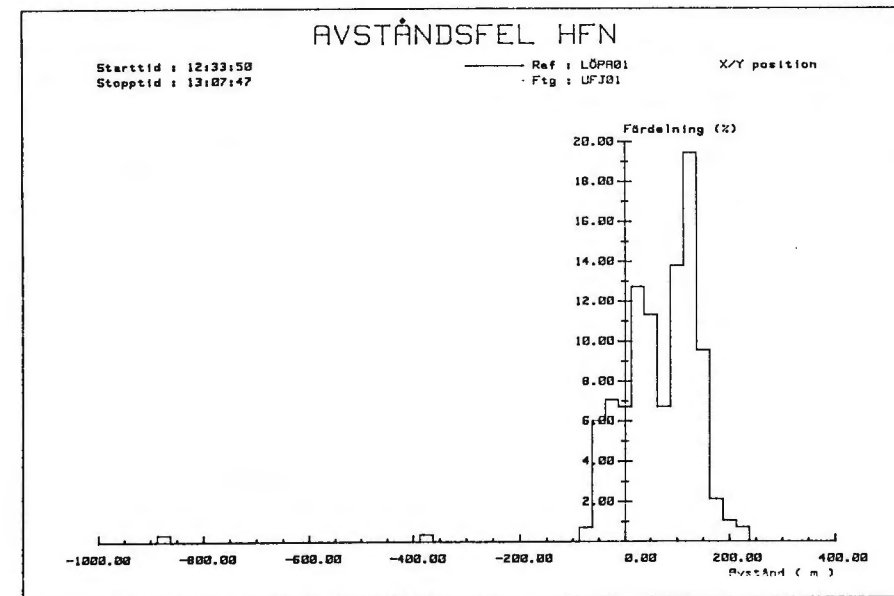
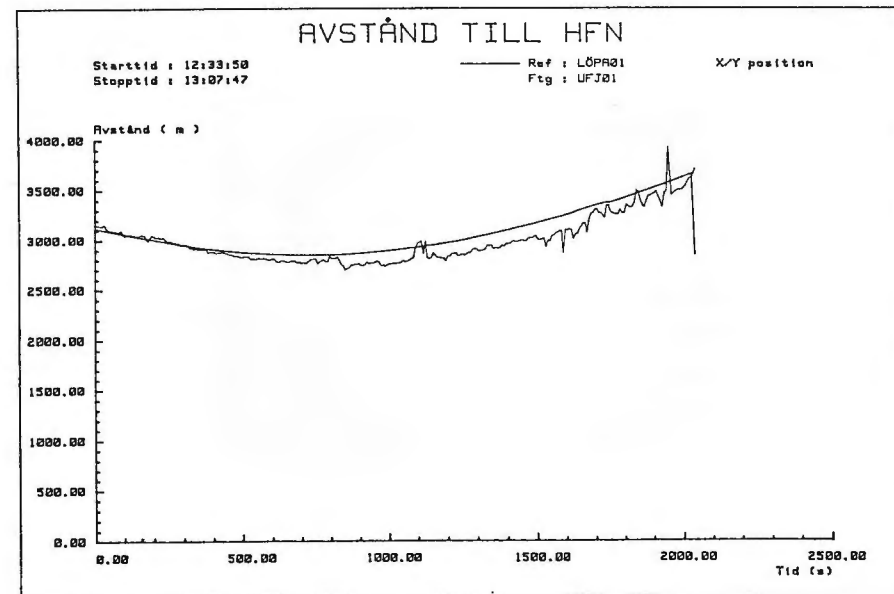

Bild 2

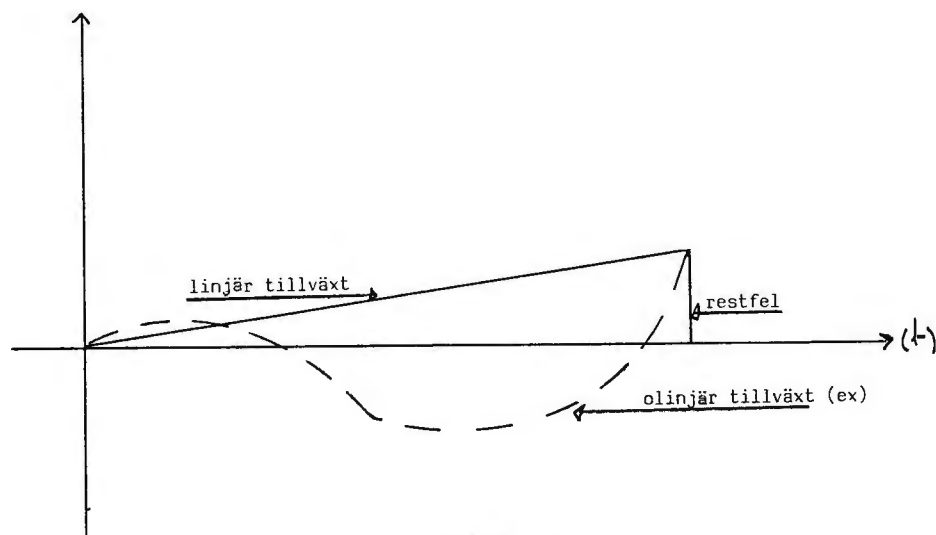

Bild 3

sätt. Samtidigt startas och ensas ubåten's eget Automatiska Bestick-Räknings-program, ABR. Då övningen börjar, firas snorkelmasten och ubåtsläget registreras endast i ABR-programmet. Efter övningens slut hissas snorkelmasten ånyo och ubåtsläget fastställs med referensinmätning.

I analyscentralen sammanställs referensinmätningar och ABR-programmets inmätning av ubåten's manövrer under övningen. Då de båda inmätning-metoderna ensades vid övningens början, är felet vid detta tillfälle lika med noll. Vid inmätningen efter övningens slut registreras däremot ett fel som vanligtvis ej är försumbart. Detta fel kallas restfel.

Programmet för restfelsminimering är uppbyggt på det antagandet att restfelet har uppstått med lika stort värde under varje tidsenhet. Riktigheten i detta antagande kan inte konfirmeras,

men då övningen sker under begränsad tid (1-2 h) och inom ett begränsat havsområde, är det lite som motsäger denna hypotes, förutsatt att ubåten under övningen ej intagit bottenläge eller backat. Restfelet utlägges på ABR spåret med lika stort belopp för varje tidsenhet och resultatet är ett ubåtsspår med ett minimerat fel. (Bild 3)

Utvärdering

Då övriga enheter under övningen kontinuerligt inmätts, finns efter övning underlag för att analysera såväl hydrofonprestanda som precision i de vapeninsatser, som genomförts under övningen.

Hydrofonprestanda

Till skillnad från den stillaliggande hydrofonreflektorn är ubåten inte något punktmål utan har en betydande utsträckning (50x6 m). Dessutom finns torn, roder, propeller och kölvatten.

Sändningssektor (ex)

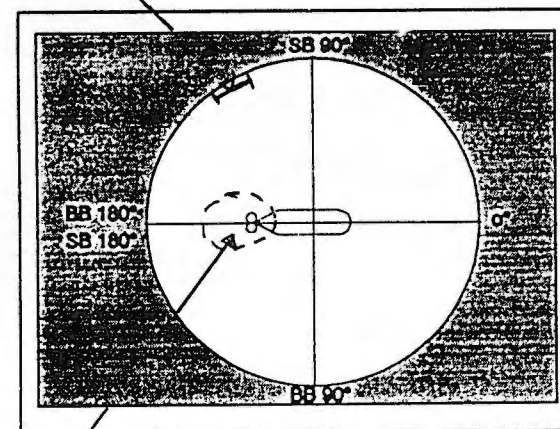

Bild 4

Träffbild (ex)

Förutom utvärdering av avstånds- och bäringsfel på samma sätt som vid fast mål kan även hydrofonens träffbild i olika attitydvinklar analyseras.

Man får alltså en presentation mot vilken del av ubåtsskrovet eller kölvattnet hydrofon mäter, när mätande enhet är till ex tvärs, framför eller bakom ubåten.

Vapeninsatser

Vid anfall med AU-granat 83 redovisas skjutande fartyg och ubåten's läge vid skott, salvans medelnedslagspunkt och spridningsområde samt ubåten's läge då AU-granaterna passerar ubåten's djup.

Vid sjunkbombsanfall presenterar positionen för varje sjunkbomb med en vektor till ubåten's läge, där sjunkbomben nådde inställt detonationsdjup. Avståndsvärdena presenteras även i tabellform.

Vid skjutning med ubåtsjakttorped (fingerad) redovisas torpedspåret samt en uppförstoring av varje torpedpassage. Man får sedan manuellt avgöra om passagen skedde på sådant sätt att torpedens målsökare skulle ha fått kontakt med ubåten.

Sammanfattning

Detta är en mycket kortfattad redogörelse över det arbete som hitintills bedrivits för att förbättra möjligheterna att systemverifiera ubåtsjaktstyrkan. Ett arbete som redan väckt internationell uppmärksamhet. Mycket återstår dock.

Genom det engagerade arbete, som utförts vid Kustflottan, marinkommandona och huvudeleverantören TELUB AB, utvecklas dock metoderna ständigt. Möjligheterna för ubåtsjaktstyrkan att fullgöra sin för rikets säkerhet väsentliga uppgift förbättras därmed markant.

Vi gör intelligenta försvar smartare!

Ericsson Radar Electronics – specialister på intelligenta elektroniska system för försvaret och för civilt bruk.

Summan – helheten – är större än de enskilda delarna tillsammans. Därför utvecklar vi egna system med unika egenskaper, anpassade för våra kunders behov.

Vi utvecklar flygelektronik. Radar, presentationssystem, datorer och elektroniska motmedel är några specialiteter. De ingår alla i JAS 39 Gripen.

Vi utvecklar sensorer för luftförsvar. Vi är världsledande på mobila och fasta spaningsradarsystem för armén och marinen. Laser för avståndsmätning och IR-system är andra specialiteter.

Vi utvecklar avancerade civila produkter baserade på försvarselektronikens teknikområden. Digitala radiolänkar, radarfyrar och satellitburna system är några exempel. Våra produkter finns ombord på de flesta europeiska satelliter.

The Electronic Art of Self-Defense!

ERICSSON

Ericsson Radar Electronics AB,
431 84 Mölndal.
Tel. 031-67 10 00. Telefax 031-87 66 39.

Kommendörkapten (PA) Bertil Åhlund.

Korresponderande ledamoten
BERTIL ÅHLUND

MEDELTIDA FLOTTOR I ÖSTERSJÖN

Den danske marinhistorikern Jørgen H Barfods senaste bok *Flådens fødsel* handlar om "hvornor der opstod en kongelig flåde af orlogsskibe i Danmark".* Man har hittills hävdat att det var kung Hans (1481–1513, i Sverige 1497–1501) som skapade den första kungliga danska örlogsflottan. Barfod visar att "en kongelig flåde" fanns redan på Erik av Pommerns tid (1412–1439). Den danska örlogsflottan har blivit ett århundrade äldre.

Tyngdpunkten i Barfods arbete ligger på "Orlogsflåden fra Erik af Pommerns till Fredrik I:s tid", således på unionstiden och – i Sverige – Gustav Vasas tio första regeringsår. Men även tiden före Kalmarunionen och det danska ledungsväsendets utveckling berörs.

Barfods avhandling ger danska perspektiv på en tid som i den svenska marinhistoriska litteraturen domineras av bilden av ett Sverige som i avsaknad av handels- och örlogsflottor var prisgivet åt andra östersjömakters godtycke.

För Barfod har arbetet med att kartlägga den danska flottans fartyg under den avhandlade perioden varit som att "leta efter nålar i en höstack". Inte desto mindre har ett stort antal skepp identifierats och skeppslistor har kunnat sammanställas över unionskungarnas flottor. Många skepp och deras befälhavare har namngivits, deras tekniska data och verksamhet har kunnat beskrivas. Barfods skeppslista över kung Hans flotta ger namnen på åtminstone 55 fartyg som vid något tillfälle ingått i flottan, även om de ofta inte var örlogsskepp.

Vid sidan av handel och sjöfart spelade sjökrigshändelserna en avgörande roll för förhållandet mellan länder och städer kring Östersjön under den tid som Barfod skildrar och har också fått stort utrymme i Barfods bok. I den svenska sjöhistoriska litteraturen är de mer styvmoderligt behandlade. Betydelsen för Sveriges försvar av uppbåden av bondehärar har fått större historisk uppmärksamhet.

Den avgörande kampen om makt och inflytande i Östersjöländerna, och till slut om Sveriges självständighet, utspelades på sjökrigsskådeplatserna och kring sjöfästningarna. Barfods avhandling vidgar vårt vetande om denna kamp om herraväldet till sjöss, samtidigt som den väcker frågor om Sveriges och svenska fartygs roll i sjökriget.

De danska och svenska medeltida flottornas utveckling från ledungsflottor av allmogetyp till seglande örlogsflottor byggda för strid till sjöss sträcker sig över minst två århundranden och uppvisar många gemensamma drag. Erik av Pommerns flotta var gemensam för unionsländerna. Alla nordiska länderna deltog med fartyg i denna flotta. Unionskungens metod för uppbåd av fartyg och anskaffning av större skepp bör rimligen inte ha varit mycket annorlunda i Sverige-Finland än i Danmark-Norge.

När utskrevs skeppsledning sista gången?

I Danmark och Sverige hade "krigsledningen" i början av 1300-talet successivt kommit att ersättas av olika former av ledungsskatter som skulle utgå då ledning inte utkallades. Till en del berodde detta på att nya effektivare fartygstyper började tas i bruk, tex koggar och holkar. Nya metoder började införas för det kungliga uppbådet av sådana skepp.

Enligt Barfod skapade kung Erik Menved i Danmark (1286-1316) en ny flottorganisation. Bönder med viss taxerad inkomst ålades att utrusta koggar på 50 läster (ca 100 ton) med manskap och proviant för 16 veckors sjötåg. Valdemar Atterdag (1340-1375) uppges ha

byggt vidare på denna organisation då han skapade den danska flotta varmed han bl a erövrade Gotland. Samtidigt skulle länsherrar och köpmän ställa skepp till kungens förfogande på anfordran. (Barfod s 13 ff).

Men unionsdrottning Margareta bekräftade 1396 ledungsplikten i de nordiska länderna. Hur ledungsväsendet då var organiserat är oklart. (Barfod s 51).

Erikskrönikan som skrevs i Sverige omkring 1320, omtalar bl a att Birger Jarl för korståg i Finland låtit utrusta "snäckor" och "skutor", som får betraktas som ledungsskepp av allmogetyp.

Men när Birger Magnusson året efter "Nyköpings gästabad" (alltså 1318) från sitt tillhåll på Gotland sökte undsätta Stegeborg och Nyköpingshus, som var i upprorsmännens händer, lät kung Birger enligt krönikan utrusta "stora koggar" och "breda butzor" för expeditionen. Nu var det knappast fråga om ledungsskepp.

Freden i Nöteborg 1323 under Magnus Erikssons regeringstid innebar att den svenska korstågsexpansionen i öster med ledungsflottans hjälp avslutades. Därefter hör vi inte på länge talas om en svensk ledungsflotta. Drottning Margaretas påbud visar att någon form av ledungsväsende ändå existerade.

Svenska historiker är eniga om att sista gången som en svensk ledungsflotta uppbådades var 1429, då den sändes av Erik av Pommern till Öresund för att delta i kriget mot hanseaterna.

Sommaren 1427 sände hanseaterna en stor flotta (36 skepp) till Öresund. Dess uppgift var att blockera den danska flottan i Köpenhamn och att säkra passagen genom Sundet av en stor flotta av handelsfartyg från Väst Europa.

Kung Eriks flotta skall ha bestått av 33 "märse skepp". Resultatet av den strid som följde var att ett danskt och ett svenskt skepp föll i Hansans händer. Hanseaterna förlorade dock flera fartyg och sedan de retirerat söderut, kunde kung Erik lägga beslag på de västeuropeiska handelsfartygen.

Det är uppenbart att kungen låtit utskryta skepp till sin flotta både i Danmark och i Sverige. Hur många svenska skepp som deltog i 1427 års strider vet vi inte.

Följande år fortsatte striderna mellan hanseaterna och unionsflottan i Öresundsområdet. Mot slutet av året kom en flottstyrka från Sverige under befäl av Axel Pedersson. Det var 80 små skepp med oövade besättningar. Endast 400 fullt rustade män fanns ombord. Denna flottas vidare öden kan man läsa om i Barfods bok (s 24 ff).

Härom berättar även *Karlskrönikan* (som behandlar åren 1397-1452). Krönikan uppger att kung Erik lät meddela att svenskarna skulle vara redo att "åter i hans utbud fara" (1428). De utrustade sig så "med kogg och holk" och seglade till Köpenhamn för att förena sig med kungens skepp. *Karlskrönikan* skildrar därefter den svenska flottstyrkans vidare öden under vintern 1428 och 1429, då den efter diverse umbäranden i decimerat skick kunde återvända hem. Av denna skildring framgår att flottan till övervägande del måste ha bestått av små fartyg med oövade besättningar.

Karlskrönikans begrepp "i hans utbud fara" har tolkats så att det var ledungsflottan som utkallades.

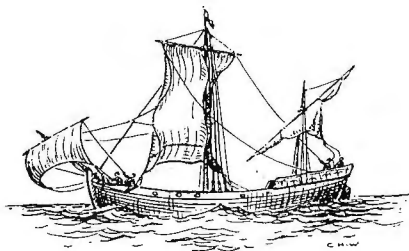
Valet av operationsområde, södra Östersjön och Öresund, för ledungsflottan är anmärkningsvärt, liksom de

uppgifter som flottan skall ha tilldelats. Barfod säger tex att flottan hade till uppgift att "opsnappe hanseatiske handelsskibe", en uppgift vilket de lågbordiga ledungsskeppen i de flesta fall borde varit olämpliga för.

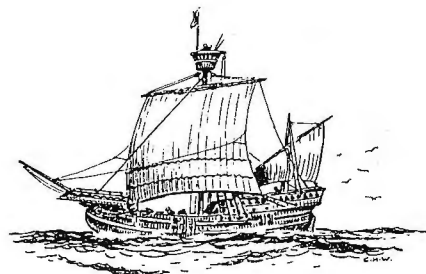
Karlskrönikans uppgift att man utrustade koggar och holkar liksom uppgiften att flottan medförde 400 fullt väpnade män, tyder på att den svenska flottan hade en blandad sammansättning av härads- och skeppslagsskepp och åtminstone 4 eller 5 koggar eller holkar. Med en sådan sammansättning av flottan blir de förväntningar kungen ställde på den lättare att förstå.

En jämförelse med förhållandena i danska flottan är intressant. Barfod berättar att drottning Philippa 1429 (under kungens frånvaro i Sverige) lät utrusta 75 små skepp med 1 400 mans besättning i Danmark. Vidare ingrep kungen i striderna i Sverige (Engelbrektsupproret) 1435 genom att sända en flottstyrka till Stockholm. Enligt Barfod bestod flottan av 62 "seglare", bland dem 5 skepp med förkastell. Ombord fanns ca 1 600 man. Mycket tyder på att såväl Philippas flotta 1429 som kungens 1435 hade samma blandade sammansättning av små "allmofartyg" och större skepp som den svenska flottstyrka som 1428-1429 ingick i unionsflottan.

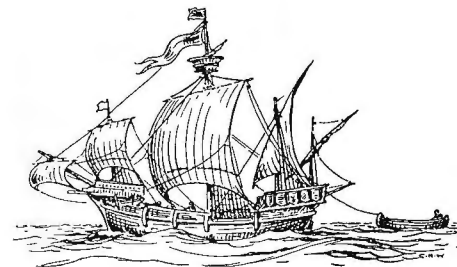
Ett nytt exempel på en "blandad" flottstyrka har vi från 1452. *Karlskrönikan* berättar att kung Karl Knutson hade "samlat sina styrkor" för att bekämpa den danska flotta som trängt in i Stockholms skärgård. Den svenska flottan skall ha bestått av "36 märse skepp" (d v s koggar och holkar) och därtill "många snäckor och skötbåtar".

En "balling" som kunde både seglas och ros. Fartyget har fått ett "akterkastell." (Barfod s 62 f).

En typ av "märseskepp" med mesanmast och enkla för- och akterkastell (mitten av 1400-talet) (Barfod s 62 f).

Här har skeppet utvecklats med fockmast och bonaventura m m (Omkring 1500). (Barfod s 62 f).

Samma år hade kungen utfärdat en befallning om upptagande av en "skeppsskatt" för flottans proviantering och låtit utskrive manskap för dess bemanning. (Sju bönder skulle gemensamt utrusta en man). Hövitsmännen skulle fördela folket till skeppen och ombesörja provianteringen. (Styffe III s 53 f). Om detta skall tolkas så att man vid sidan av ledningsuppbådet hade ett annat sätt att utrusta och bemanna de större skeppen är en öppen fråga.

Ännu åren 1495–1496 hör vi talas om flottor av "blandad" sammansättning. Den flotta som Sten Sture den äldre lät utrusta för ett krigståg mot ryssarna vid Viborg skall ha bestått av sammanlagt 130 "seglare". Bland dessa fanns tre stora kraveller. De flesta fartygen måste ha varit små, av "allmogetyp", avsedda

för transport av trupp och materiel. Hur de uppbådades är oklart. Något definitivt svar på frågan om när flottor eller fartyg av ledungstyp sista gången uppbådades i Sverige kan vi inte ges. Det är tydligt att ledungsväsendet omdanades successivt under lång tid, i takt med fartygstypernas utveckling och parallellt med framväxten av nya metoder för rekvisition till kronan av större skepp, folk och förnödenheter. Vissa former för rekvisition av båtar (espingar) från allmogen levde kvar ännu på Gustav Vasas tid.

Karl Knutssons flotta

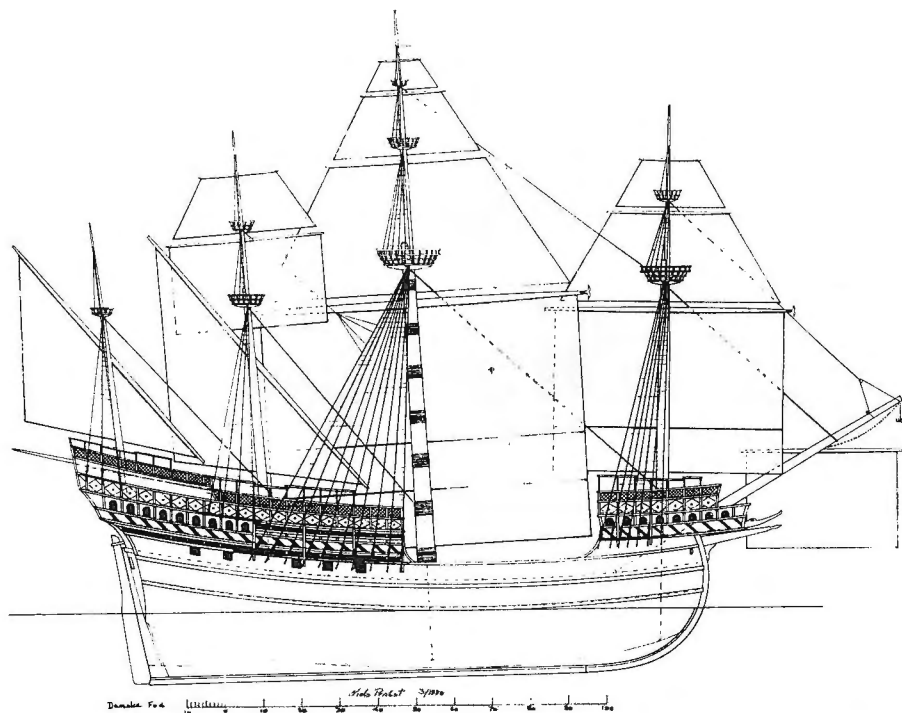
När Erik av Pommern 1439 slutligen blivit utmanövrerad och avsatt som kung både i Danmark och i Sverige, tog han sin tillflykt till Visborgs slott på Got-

land, dit han medförde en anseelig del av sin flotta och sitt krigsfolk. Härifrån intrigerade han för att återta makten samtidigt som han i tio års tid med sina skepp gjorde sjöfarten på Östersjön osäker. En av Karl Knutssons första åtgärder sedan han 1448 kröntes till kung i Sverige, var att utrusta en expedition för att återta Gotland. *Karlskrönikan* berättar att Karl Knutsson intog Visby, men att Erik höll sig kvar på Visborgs slott. Genom intriger och förräderi spelade han över Gotland i danskarnas händer, varvid delar av en inte närmare angiven svensk flotta skulle ha gått förlorad. Erik lämnade därefter ön för gott ombord på ett danskt skepp.

Om denna Karl Knutssons flotta går uppgifterna isär. Barfod nämner ingenting därom. De svenska sjökrigshistori-

ker som omnämner händelsen skriver att den svenska flotta som förde över kung Karls trupper till Gotland 1448 bestod av 45 holkar och krejare (Unger s 24 ff) eller "ett 40-tal skutor och stormännens skepp". (Munthe s 104).

Karlskrönikan berättar vidare att kungen 1451 lät utrusta "månget skönt skepp" och "mången rask man" för de förestående krigsföretagen mot rivalen om makten Kristian I av Danmark. Efter återkomsten från ett fälttåg i Skåne och Blekinge sänder kungen bud till Finland att alla tillgängliga skepp skulle uppbådas för att med män och vapen infinna sig i Stockholm med första öppet vatten. Enligt krönikan infann sig "45 holkar och krejare" i Stockholm tidigt på våren 1452. Sedan nu Karl Knutsson, som tidigare nämnts, "samlat sina styr-

"Engelen" och "Maria" är de två största skepp som byggdes i Danmark i början av 1500-talet. "Engelen" skall ha varit färdigställd i Sønderborg 1510 och var som nämnts Jens Holgersson Ulfstands flaggskepp i slaget vid Bornholm 1511.

"Maria" byggdes sannolikt vid Köpenhamn några år senare. 1518 skall "Maria" ha varit i Stockholm, sannolikt som Kristian II:s flaggskepp. På hemvägen till Danmark råkade danska flottan ut för en storm och "Maria" fick med svåra skador söka nödhamn i Reval. 1525 sålde den landsflyktige Kristian II "Maria" till en genuesare. En av kungens anhängare i Norge skrev i ett brev:

"Jeg håper ikke, at det er rigtig som det siges, at Eders Nåde har solgt Maria for det er bedre mod fjenden end 10 andre skibe og desuden frygter de Maria mere end 10 Eders Nåde kan skaffe" (Barfod s 176).

Jämför man "Marias" dimensioner med Gustav Vasas största skepp "Stora Kravelen (I)" får man följande ungefärliga mått (Barfod s 150, Glete 4:2 s 33):

	Maria	Stora Kravelen
Längd över stävar	47,6 m	51,5 m
Bredd	12,6 m	11,8 m
Djupgående	6 m	6,5 m
Stormasten	34,5 m	35,5 m

Bilden visar "Maria" efter en rekonstruktion av Niels Probst (Barfod s 151).

kor" bestod dessa av 36 märseskepp och många snäckor och skötbåtar. Den svenska flottan sökte nu upp den danska som låg till ankars i Vindö ström. Efter en kort eldstrid lättade den danska flottan och kom undan till sjöss. (Karlskrönikan r 9025-9068).

Barfod omtalar att den danska flotta som 1452 kom till Stockholms skärgård bestod av 46 skepp med 1 900 väpnade män, men han har ingen uppgift om striden i Vindö ström.

Av svenska sjökrigshistoriker är det endast Tornquist och Gyllengranat som återger händelsen, av allt att döma efter Karlskrönikan.

Utgår man från att krönikans uppgifter i huvudsak är riktiga, har Karl Knutsson inte bara förfogat över ett antal i Sverige och Finland uppbådade mindre fartyg av allmogetyp. Kungen har även haft många relativt stora skepp, kanske ställda till förfogande av stormän och köpmän; i några fall ägda av kungen. En del skepp var byggda i Sverige. Det är känt att Karl Knutsson testamenterade några större och mindre skepp till vissa stormän och till sin änka. Sålunda fick t ex Ivar Thott och Sten Sture var sin "bartsa", d v s ett skepp med förkastell, som kunde medföra 150 väpnade män utom besättningen. Nils Sture fick en "snäcka" som var byggd vid skeppsgården nedanför Stockholms slott.

Trots tidvis svåra politiska och ekonomiska problem har Karl Knutsson med klar uppfattning om flottans betydelse i kampen mot Kristian I, lyckats utrusta och vidmakthålla en flotta med vars hjälp Sveriges självständighet kunde bevaras.

Eftersom en del av flottan ägdes av

kungen, kan man kanske utnämna Karl Knutsson till den kung i Sverige som först skapade en kunglig svensk örlogsflotta. Man måste få förutsätta att åtminstone några skepp från början var byggda som örlogsskepp, vilket återstår att bevisa.

Utan flotta ingen nationell frihet

Efter Karl Knutssons död ansåg Kristian att tillfället var inne för en avgörande kamp om makten i Sverige. Med starka stridskrafter till lands och till sjöss invaderades landets centrala delar 1471. Avgörandet föll i slaget på Brunkeberg. Danskarnas nederlag innebar en vändpunkt i förhållandet mellan de båda rikena. Kristian I:s politiska och ekonomiska intressen riktades västerut mot länderna vid Nordsjön och Atlanten. I tio år, fram till Kristian I:s död 1481, fick Sten Sture möjlighet att i relativt lugn konsolidera sin maktställning.

Kristian I:s son och efterträdare, kung Hans, återupplivade det danska kungahusets anspråk på Sveriges krona liksom kampen mot hanseaterna om herraväldet i Östersjön. Avtal om samverkan slöts med Holland, England och Skottland samt även med Ryssland. Fördragen var riktade mot Hansan och mot Sverige. Kung Hans flotta var också av imponerande storlek. Endast de engelska och franska flottorna ansågs likvärdiga. (Barfod s 138)

Som tidigare nämnts skeppade Sten Sture 1496 trupper till Finland för att ta upp kampen mot moskoviterna vid Viborg. En "blandad" flottstyrka på 130 "seglare" insattes i företaget. I flottan ingick bl a tre stora kraveler. Det var fråga om en ny typ av slanka, välseglande skepp med två eller tre master.

Chefsskeppet var bestyckat med 300 "skerpentiner", d v s 2 m långa kanoner med vilka blykulor på ca 1/4 kg vikt kunde skjutas. Skottvidden var "600 steg". Framträdandet av denna skeppstyp, i danska flottan första gången 20 år tidigare, innebar ett genombrott för skeppsbyggnadstekniken och sjöfarten och därmed för allt liv till sjöss, framhåller Barfod (s 63 f).

Sten Sture skall således ha ägt bl a en stor och ett par mindre kraveler samt åtminstone en holk. Han disponerade därutöver ett antal mindre fartyg, barsor, snäckor etc. (Glete s 30-46).

Efter Sten Stures död 1503, valdes Svante Nilsson (Natt och Dag) till riksföreståndare.

Från denna tid finns en första skeppslista över några svenska fartyg bevarad. Den är daterad 1504 och upptar några av riksföreståndaren Svante Nilssons skepp. Listan har tidigare ansetts vara dansk, men Gottfrid Carlsson har funnit att den måste vara svensk, sedan han identifierat flera av skeppshövitsmännen och det övriga befälet ombord som svenskar. En snäcka vid namn *Biskopen* har riksrådet Trotte Månsson som hövitsman. En annan snäcka, *Kedzen*, har Henrik Svessing som hövitsman. Dessutom nämns två jakter.

Intressant nog finner man bland befälet på en av jakterna en man vid namn Sören Norby, som var i svensk tjänst. Under bl a expeditioner till Åland och Finland lärde han känna farvatten och förhållanden där, vilket han kunde dra nytta av då han som amiral i dansk tjänst åter fick anledning att besöka dessa farvatten! (G Carlsson s 41-50. Barfod s 91 f).

Nästan hela Svante Nilssons tid som

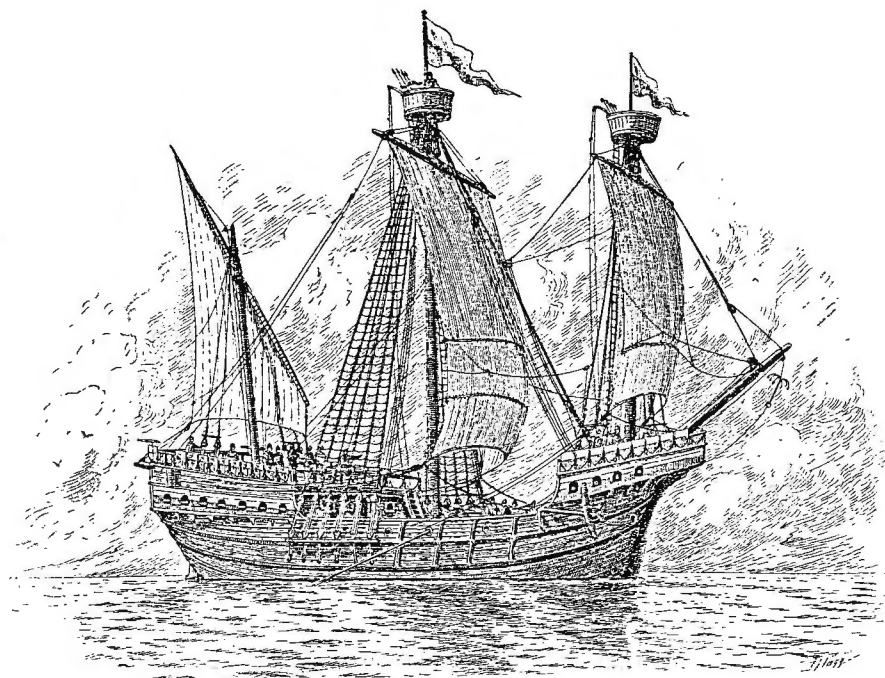
riksföreståndare upptogs av strider mot danskarna. Barfod skildrar danska flottans sjötåg och omtalar bl a att kung Hans 1505 låter de danska städerna utrusta ett 30-tal skepp för att bekämpa de upproriska svenskarna. Ett av kungens skepp, "den store bardse" vid namn *Snagehavn* har han fått som gåva av Sten Sture. (Barfod s 91 f).

Svenskarna fick tidvis hjälp från Lübeck. Det berättas bl a om strider i Kalmarsund 1506, där svenskarna bl a lyckades besätta Kalmar, men inte slottet.

1507 behärskade den danska flottan Östersjön. Sören Norby, nu i dansk tjänst som amiral, opererade i norra Östersjön med en flotta om nio "märsseskepp" och intog bl a Kastelholm på Åland. En annan av kungens amiraler, Jens Holgersson Ulfstand (byggherre till bl a Glimmingehus och länsherre på Gotland) opererade med en flottstyrka i södra Östersjön och i Stockholms skärgård. Sommaren 1511 utkämpades ett av tidens största och mest omskrivna sjöslag vid Bornholm, mellan å ena sidan en dansk-holländsk flotta och å den andra sidan en hanseatisk, främst lybsk flotta, möjligen förstärkt med en svensk eskader om nio skepp.

Den 8 augusti låg en flotta om 16 lybska skepp till ankars utanför Sandvig för att invänta en förstärkning om fyra skepp från Stralsund. Då uppenbarade sig plötsligt den danska flottan med ett 20-tal skepp på skådeplatsen.

Det nybyggda danska amiralskeppet *Engelen*, med Jens Holgersson som befälhavare, seglade enligt ett ögonvittne "som en höna bland sin kycklingar". Striden blev våldsam. "Ett hagel av stenkulor och järnklot" slet sönder

Hansa-kogg från 1470-talet.
Originalteckning af amiral J. Hagg.

tacklingar och spred död på däck. Därefter följde äntringsstrider skepp mot skepp, man mot man. Först mörkret och en västlig storm skilde de stridande åt. Den lybska (och svenska?) flottan drev med stormen ostvart. Utanför Hela-halvön påträffade den en stor konvoj av holländska handelsskepp. Flera av dessa föll i lybeckarnas händer, medan andra sänktes eller sattes på grund.

Den danska flottan följde emellertid efter ostvart och fick den 15 augusti på nytt kännning med fienden. Jens Holgersson, som nu hade 25 skepp under sitt befäl, gick omedelbart till anfall. Då inträffade en fatal händelse på det danska flaggskeppet *Engelen*. Ett roderhaveri föranledde amiralskeppet att minska segel för att underlätta en reparation.

Åtgärden tolkades av de övriga skeppen som en signal från amiralen att avbryta striden. Den hanseatiska flottan kunde därför oantastad segla iväg, medförande sina erövrade holländska handelsskepp. (Barfod s 114).

Uppgifterna i den sjökrigshistoriska litteraturen om detta sjöslag går starkt isär, både då det gäller vilka som deltog i striderna och de följder det fick för kampen om herraväldet på Östersjön. Barfod nämner ingenting om att svenska skepp skall ha ingått i den hanseatiska flottan. Denna skall ha bestått av 19 skepp. Enligt Munthe (s 110) deltog inga svenska fartyg i striden. Hornborg (s 84) och Unger (s 26) framhåller att svenska skepp deltog i slaget, men nämner ingenting om antalet. Tornquist (s 8f) och Gyllengranat (s 89f) omtalar att nio

svenska skepp deltog i striderna, vilket om uppgiften är riktig, skulle visa att Svante Nilsson förfogade över en flotta av samma storleksordning som Gustav Vasas flotta 1522. Parallellen mellan de marina händelserna 1510–1511 och 1522–1523 är i varje fall påfallande (jfr Glete s 30:47).

Taktiskt sett slutade striden oavgjord. Den lybska flottan var inte slagen. Men den danska flottan kunde under det följande årtiondet utöva ett nästan fullständigt herravälde till sjöss i Östersjön. Även om hanseaternas flotta fortfarande var av betydande storlek, och på avgörande sätt medverkade till Gustav Vasas framgångar i befrielsekriget, så återvann den efter 1511 års strider inte mer sin forna styrka.

Under krigsåren 1517–1520, som slutade med Stockholms kapitulation för Kristian II, dominerade den danska flottan över Östersjöns farvatten. Mycket litet är känt om de svenska sjöstridskrafter som Sten Sture den yngre under dessa år förfogade över i kampen mot danskarna. (Jfr Glete s 30:47). Barfod uppger att riksföreståndaren år 1519 inköpte 5 skepp som utrustades i Lübeck. Avfärden ägde rum i december. Fyra av skeppen anlände till Stockholm, medan ett förliste på vägen.

Det berättas vidare att Sten Sture samma år gjorde ett försök att återta Öland från danskarna och att han därvid skulle ha utnyttjat en flotta om "24 skutor och jakter", förmodligen för transport av trupper. Samma år skall Sören Norby i en rapport till Kristian II har uppgett att Herr Sten hade 25 skepp i sjön. (Henrik Schück s 310).

Under de följande åren 1520–1521, då ingen svensk centralmakt existerade,

är det troligt att de flesta svenska skeppen antingen togs i beslag av danskarna eller förde en osäker tillvaro i välvilligt sinnade nordtyska hansestäder, varifrån de bl a bedrev kaperi och på andra sätt oroade danskarna.

I juni 1521 kunde Gustav Vasas styrkor inleda belägringen av Stockholm från landsidan. Man saknade värvade trupper och utrustning för att kunna genomföra en stormning av befästningarna. Den danska flottan kunde kontinuerligt undsätta den belägrade staden med soldater och förnödenheter. Skulle Stockholm kunna erövras från danskarna, måste staden inneslutas även från sjösidan. De sjöstridskrafter som krävdes här för kunde nu Gustav Vasa anskaffa genom välvillig medverkan av myndigheter och köpmän i Lübeck. Tio skepp (holkar) inköptes och utrustades i hansestaden med värvade soldater och proviant m m. Den 8 juni ankom flottan till Slätbaken vid Stegeborg, där soldater och varor fördes i land. Enligt avtal skulle de svenska skeppen därefter förena sig med en hanseatisk flotta vid Bornholm för ett sjötåg mot danskarna i Öresund och södra Östersjön.

Barfod skildrar den förenade lybsk-svenska flottans verksamhet, med bl a anfall mot Helsingör och härjningar på Möen innan flottan i september inlöpte till Travemünde för proviantering och planläggning av den fortsatta verksamheten.

Under denna tid kryssade den danska flottan under Sören Norbys befäl i norra Östersjöns skärgårdar och farvatten. Märkligt nog kom således motståndarnas huvdstyrkor till sjöss att operera i vitt skilda farvatten under flera månader, utan att söka upp varandra för en avgörande strid.

Medan den förenade flottan under en dryg månad uppehöll sig vid Travemünde, förstärktes den svenska flottan med ytterligare några skepp, bland dem kravelen Lybska Svan. Därjämte förhyrdes åtta handelsskepp för transport av materiel och krigsfolk. Först i mitten av oktober 1522 lämnade den förenade lybsk-svenska flottan Travemünde och den 28 oktober nådde den fram till Stockholm.

Slutstriderna i den inre skärgården utanför Stockholm under hösten och vintern 1522–1523 mellan Sören Norbys flottstyrkor och den lybsk-svenska flottan har skildrats såväl av Barfod som, mer eller mindre utförligt och fantasi-fullt, i den svenska sjökrigshistoriska litteraturen. Inneslutningen av Stockholm fullbordades även på sjösidan, men garnisonen vägrade att ge upp.

Under tiden utbröt uppror även i Danmark mot Kristian II. I februari 1523 uppsade danska riksrådet sin "huldskab og troskab" till kungen. I april 1523 gick Kristian II i landsflykt, medförande så många av sina skepp som han lyckats utrusta och dra samman. Därvid skingrades den stora flotta som kungarna av den Oldenburgska ätten under femtio års tid byggt upp. Resterna av flottan, omkring 12 fartyg av varierande storlek, samlades successivt under Sören Norbys befäl i Östersjön, där den opererade ännu under några år, dock utan att kunna undsätta Stockholm. Den 17 juni kapitulerade Stockholm och kort tid därefter erövrades Kalmar som var danskarnas sista fäste på det svenska fastlandet.

Det utrikespolitiska läget under de följande åren fram till början av 1530-talet var för Sveriges del förhållandevis

lugnt, bl a som en följd av striderna till lands och till sjöss som pågick mellan Kristian II och hans efterträdare, Frederik I och deras anhängare och som inte slutade förrän efter Kristian II:s fångenskap 1531 och Frederik I:s död 1533. Där slutar också Barfod sin intressanta historia om "Flådens fødsel".

Under detta årtionde lyckades Gustav Vasa, som Glete beskriver, bygga ut den svenska flottan så att den med framgång kunde mäta sig med andra flottor i Östersjön under "grevefejden" på 1530-talet. Men det är en annan historia.

Under åren 1523–1526 led Gustav Vasas flotta också förluster. Bl a skall flaggskeppet *Lybska Svan* ha sprungit läck på väg från Gotland och satts på grund vid Horn på Ölands norra udde omkring den 1 oktober 1524. Omständigheterna kring förlisningen har återgivits olika i litteraturen, framhåller Jan Glete (s 31–37), med hänvisning till tidigare forskning av bl a Bertil Daggfeldt (Tidskrift i Sjöväsendet nr 1/1963).

Ytterligare ett av kungens större skepp gick vid månadsskiftet juli/augusti på grund och sjönk på djupt vatten i området mellan Dalarö och Djurhamn på Nämndöfjärden. Skeppet benämndes Kravelen, men vilken av kungens kraveler det var fråga om är ovisst. (Glete s 31:38f).

* Jørgen H. Barfod
Flådens fødsel
Marinehistorisk Selskabs skrift nr. 22
København 1990.
(Marinehistorisk Selskab, Ved Fortunen 10A
2800 Lyngby. DKr 250:–)

Litteratur

- Carlsson, Gottfrid: Historisk tidskrift 1949, s 41–50.
Erikskrönikan. Redigering, inledning och kommentar av Sven-Bertil Jansson, Stockholm 1986.
Glete, Jan: Svenska örlogsfartyg 1521–1560. Forum Navale nr 30 1976 och nr 31 1977.
Gyllengranat, C.A.: Sveriges Sjökrigs-Historia i sammandrag. Första delen. Karlskrona 1840.
Hafström, Gerhard: Ledung och marklandsindelning. Uppsala 1944.
Hornborg, Eirik: Kampen om Östersjön. Stockholm 1945.
Nya eller Karlskrönikan. Utgiven av G.E. Klemming. Stockholm 1866.
Lönnroth, Erik: Från svensk medeltid. Stockholm 1959.
Munthe, Arnold: Sjömaktens inflytande på Sveriges historia. I. Från äldsta tider till omkring 1640. Stockholm 1921.
Schück, Adolf: Ledung och konungshamn. Sjöhistorisk årsbok 1950.
Schück, Henrik: Svenska folkets historia, II.
Styffe, Karl Gustaf: Skandinavien under unionstiden. III.
Tornquist, C.G.: Utkast till svenska flottans sjötåg. 1:a delen. Stockholm 1788.
Unger, Gunnar: Illustrerad svensk sjökrigshistoria. Förra delen, omfattande tiden intill 1680. Stockholm 1909.
Zettersten, Axel: Svenska Flottans Historia. Åren 1522–1634. Stockholm 1890.

Lybska Svan

Hösten 1990 fann dykare ett skeppsvrak på Nämndöfjärden, av allt att döma ett svenskt örlogsfartyg från 1500-talet ingående i den flotta som Gustav Vasa köpte i Lübeck. Fyndet tillkännagavs i mars 1991. Därvid uppgavs att det var flaggskeppet "Lybska svan" som påträffats. Ledamoten Bertil Daggfeldt har i en av Kungl Örlogsmannasällskapet 1962 prisbelönad tävlingsskrift utrett "Lybska Svans" historia. Denna uppsats publicerades i Tidskrift i Sjöväsendet i januari 1963. Då "Lybska Svan" nu aktualiserats genom vrakfyndet och den pågående debatten om namnfrågan publicerar TIS ånyo, efter 28 år, dåvarande löjtnanten Daggfeldts tävlingsskrift.

Det äldsta kända namngivna skeppet i vår reguljära örlogsflotta är *Lybska Svan*.¹ Två anledningar finns till att just detta skepp gått till historien. Dels var det "Amirall öffwer all W. N. H. skep",² dvs flaggskepp i Gustav Vasas befrielseflotta och dels tillskrevs skeppet en dramatisk förlisning i krönikorna från Vasatiden.

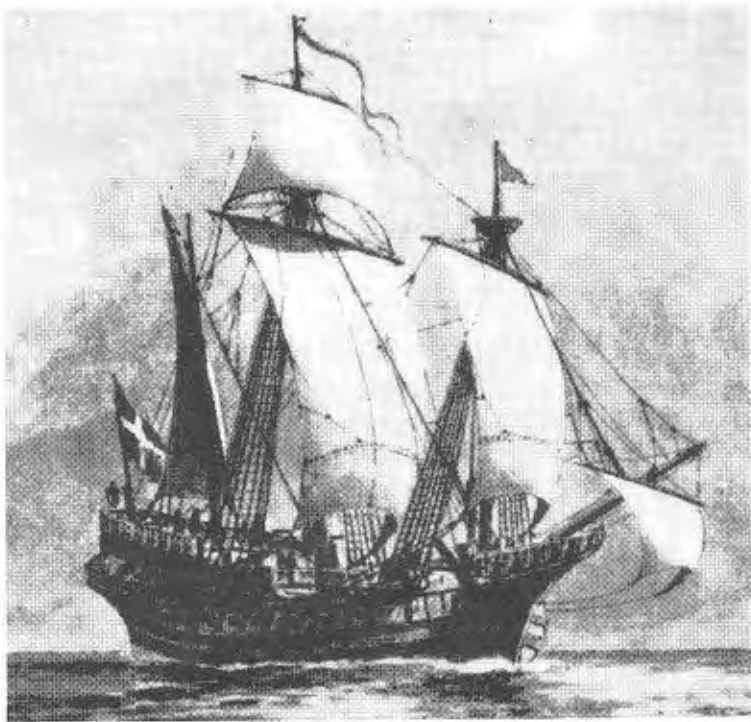
Under de mer än fyrahundra år som gått sedan *Lybska Svans* förlisning har flera olika versioner givits i litteraturen om såväl platsen, tiden som sättet för skeppets undergång.

Om dess ursprung, typ och storlek har sjökrigshistorien inte heller haft mycket att berätta.

Av världnad för detta vår flottas äldsta flaggskepp och mot bakgrund av nutida möjligheter till en samlad överblick över aktuellt källmaterial kan det vara på sin plats att söka klarlägga det gamla skeppets öde. Regalskeppet *Vasas* återfinnande och bärgning aktualiserar också en djupdykning i vår äldsta flottas annaler.

Först något om den historiska bakgrunden. — För att slutgiltigt kunna fördriva Kristian II:s trupper ur landet behövde riksföreståndaren Gustav Eriksson övade soldater, krigsmateriel och framförallt en flotta. Om det svenska fartygsbestånd som då fanns att tillgå säger Gustav Vasa själv i det märkliga brev som den 30 december 1542 avgick till rikets allmoge, att det inte var annat "än en hop Skärjebåther och annat prackerij, ther hvarken hielp eller tröst medföljde".³

Främst var det de danska underhållstransporterna sjöledes till den belägrade huvudstaden, till Kalmar och till Finland som måste avskäras. Herraväldet i Östersjön innehades av den danske amiralen Sören Norby som betecknande nog kallade sig "amiral över det Baltiska havet".⁴ Av handelspolitiska skäl låg det hansestaden Lübeck

Med hänsyn till den, i historiskt perspektiv, relativt korta tid som förflutit sedan Gustav Vasa grundade den svenska flottan är det förvånansvärt så litet vi vet om den tidens olika skeppstyper. Här har marinarkeologin sin stora uppgift. Bilden är ett försök till en rekonstruktion av ett skepp ur befrielseflottan. Den är i detalj inte riktig men ger en allmän föreställning om hur LYBSKA SVAN kan tänkas ha sett ut. — Lavering av J. Hägg, Sjöhistoriska muséet.

särskilt varmt om hjärtat att Kristians välde i Norden krossades. Dessutom hade Gustav Eriksson goda kontakter i Lübeck, som han besökt under sin flykt från fångenskapen i Danmark. Därför föll det sig naturligt att han med ett brev av den 16 februari 1522⁵ vände sig till borgmästaren och rådet i Lübeck med begäran om bistånd. Politiska skäl föranledde emellertid Lübeck att inte låta det samarbete som därigenom inleddes ta form av en skriftlig traktat. Hjälpen gavs karaktär av ett privat företag. Den 30 maj 1522⁶ avsegla- de tolv kraveler och barkar från Travemünde. Hjälpen från Lübeck var på väg.

Den 7 juni,⁷ pingstdagen, ankrade de lübska skeppen på Slätbaken

utanför Söderköping. Dagen brukar anges som den svenska flottans födelsedag.

Med flottan kom även omkring 700 knektar och något kavalleri, ett välbehövligt tillskott till Gustavs bondehär.⁸ För att få knektarna att svära riksföreståndaren trohet måste dock denne personligen infinna sig i Söderköping och hålla ett kraftfullt tal till dem.

Störst av skeppen var "der Swaen", som av svenskarna kallades *Lybska Svan*. *Svanen* var en kravel, som dåtidens största örlogsskepp i Norden kallades. Skepparen Hans Tidemän ägde skeppet och begärde 7.600 lübska mark för det, mer än dubbelt så mycket som något av de andra skeppen kostade. Därav kan den slutsatsen dras att *Lybska Svan* var det ojämförligt största. Liksom de övriga fartygen levererades "schipper Hans Tydemaens karvell myth buszen unde were, krudt unde loeth, myth aller thobehoringe".⁹ Troligen var hon ganska gammal och i dåligt skick. För detta talar en paragraf i de svenska anmärkningarna mot den av lübeckarna uppgjorda räkningen. Där står: "§ 7 Item Hans Tydeman syn schip gesschicket, den *Lubszen Swaen*, dem ricke vor 7600 mr. Item hirup entfangen 4028 1/2 mr unde is wol botalet, den Got weyt, wo eth vorwaret unde gebuwet was".¹⁰ Av detta framgår att man tyckte att de 4028 1/2 markerna var tillräckligt betalt för *Lybska Svan*, ty Gud visste hur illa skeppet varit underhållet och byggt.

De lübske var ju också kända som skickliga affärsmän och skulle väl knappast ha sålt sina bästa och nyaste skepp. Vi har dessutom ett samtida vittnesmål av en år 1521 från Livland invandrad tysk, Clement Renzel. I sin "Berättelse om Konung Göstaffz Historia" ger Renzel en ögonvittnesskildring av de lübska skeppens ankomst till Söderköping och säger bl a: "... och the Lybeske sålde så the gamble skip och rostige skoott W. N Herre dyrtt nogh".¹¹ Vi skall även senare i Renzels berättelse få belägg för att den mäktiga *Svanen* var tämligen skröplig och ålderstigen.

Att *Svanen* tack vare sin storlek och därigenom kraftiga bestyckning genast utsågs till amiralsskepp var helt naturligt. Befälet över den svenska sjöstyrkan gavs nu åt Gustavs förtroendemän Berent von Melen och Lars Siggeßon Sparre såsom "överste kaptener till sjöss".¹²

Gustavs tacksamhet över Lübecks bistånd avspeglar sig i det brev han sände till stadens borgmästare och råd. Brevet är daterat Söderköping den 18 juni 1522.¹³

Men Gustavs glädje måste ha grumlats då han efter påtryckningar från Lübeck tvingades sätta in sin nyförvärvade flotta i de danska farvattnen i samverkan med de hanseatiska flottorna. Han hade naturligtvis önskat kunna avskära Stockholm från underhåll sjöledes så snart som möjligt. Den 5 augusti förenades den svenska och den lübska flottan under Bornholm. Nu bestod vår flotta av tretton skepp, ty en av biskop Hans Brask utrustad bark hade tillkommit.¹⁴

Efter brandskattning av Bornholm och en utsiktslös framstöt mot Köpenhamn utförde armadan en rad strandhugg på de danska öarna och Skåne. Bland annat brändes Helsingör den 23 augusti.

Då någon avgörande framgång inte hade uppnåtts gick den lübsk-svenska flottan i början av september till Travemünde för reparation och förrådskomplettering. *Lybska Svan* kunde åter betraktas av köpmännen vid Traves stränder.¹⁵

Den 2 oktober lämnade den förenade flottan Travemünde för att uppsöka och tillintetgöra Norbys sjöstyrka. Seglatsen nordvart blev ett vanskligt företag med häftiga stormar, motvind och dimma. Hans Brasks bark gick under vid öländska kusten med hela sin besättning på tre man när. På aftonen den 17 oktober låg emellertid *Lybska Svan* och de övriga skeppen välbehållna på Slätbaken.¹⁶ Tio dagar senare fortsatte flottan sin avbrutna färd. På grund av stiltje hejdades den vid Kodjupet den 31 oktober. Där blev den liggande under större delen av november då först båtsmännen på grund av för liten sold vägrade att manövrera skeppen och sedan Norbys undsättningsflottor band örlogsfartygen vid Vaxholm.

Under denna tid uppbringas i närheten av Kodjupet tre förrådsflottor på tillsammans 63 obebärade lastfartyg. Norbys uraktlåthet att ge handelsfartygen eskort torde ha berott på att han inte vetat att den lübsk-svenska flottan lämnat Travemünde, utan snarare hållit för troligt att flottan skulle övervintra där.¹⁷

Det är nu som det äldsta kända brev som skrivits på *Svanen* kommer till. Det är daterat den 26 (27) november. Brevet är från skepparna på den lübsk-svenska flottan till Sveriges "gubernator". Skepparna meddelar om stämningen bland folket och framhåller att det är nödvändigt att det sörjes för bättre förplägnad och vakthållning. Nya fientliga fartyg har siktats och skepparna föreslår att flottan förläggs närmare Stockholm. Brevet är undertecknat av "Hans Tydemann, Wolter Kremer, Kasten Tode, de junge, mitsamt j. g. schippen des rykes to Sweden".¹⁸

Hans Tideman som förste undertecknare ger anledning att förmoda att han kvarstår som avlönad skeppare på sitt f d skepp, *Svanen*.

I början av december seglade Sören Norby med nio örlogsfartyg och fyra à fem proviantfartyg in i skärgården och ankrade strax före Kodjupet. Norbys åtgärd var desperat men förråden tröt i Stockholm och inför den annalkande vintern var undsättning av den danska garnisonen nödvändig.¹⁹ Den förenade flottan, som räknade 25 fartyg,²⁰ hade, i enlighet med skepparnas förslag i det förutnämnda brevet, dragit sig närmare Stockholm och låg nu utanför Valdemarsön, södra Djurgården, "in gesichte des Slotet", där en järnkedja och flottbom var slagen över infarten till Stockholm. Gustav hade även låtit uppföra två blockhus vid inloppet.²¹

En decembermorgon, antagligen den 5, "då Gudz Soll och all wäderleck war vår N. Herres folck medh" gick den förenade flottan ut mot fienden "to vorsoken". Först kom de svenska fartygen med en brännare i täten. Efter brännaren gick *Lybska Svan*, som hade 500 man ombord, knektar och sjöfolk. Staffan Sasse,²² en tysk kaparkapten i Gustavs tjänst, var hövitsman på *Svanen*. Nu gavs ett utmärkt tillfälle att slå Norby. Gustav Eriksson befann sig på Resarön vid Trälhavet för att bevittna slaget. Men innan man fått stridskänning med Norbys skepp ankrade den lübska flottan på Norra Vaxholmsfjärden under förevändning att farvattnet var trångt och uppfyllt med blindskär. Anfallet avstannade och Gustav lät ro sig ombord till den högste lübske befälhavaren, Hans Stammel, för att försöka övertala denne att gå till aktion. Men det var förgäves. Man försökte i stället tillfoga danskarna skada med artilleri, som landsattes på någon av holmarna i Kodjupet.

Efter att ha varit nära att frysa fast på ankarplatsen i en tidig köldknäpp fick Norby gynnsam vind för reträtt och sökte sig till öppna sjön på fjärde dagens morgon. De förenade flottorna tog upp jakten och lyckades erövra transportfartygen vid Svenska Sandön.²³ De nio örlogsfartygen undkom fast med betydande skador. Sören Norbys flotta hade försatts ur operationsdugligt skick.²⁴

Nästa gång som *Lybska Svan* påträffas i urkunderna är i ett brev till den svenske riksföreståndaren. Brevet är daterat den 29 december 1522 på skeppet *Svanen* och undertecknat av en av Gustavs anställda skrivare, magister Erasmus Boddeker. Det är en spaningsrapport över Sören Norbys flotttrörelser.²⁵

Det ryktbaraste brev som skrivits ombord på *Lybska Swan* är Gustav Vasas första kungabrev av den 17 juni 1523, dagen efter Stockholms kapitulation. Brevet innehåller kapitulationsvillkoren och slutar ”Som Gifvit oc scrifwith aer paa wort skip *Swanen* die botolphi abbatis (d 17 juni) Anno domini MDXXIII”.²⁶ Detta var en stor heder som vederfors amiralsskeppet och visar vilken betydelse Gustav Vasa tillmätte sin flotta.

Nu började emellertid Lübeck kräva betalning och därför ställer konung Gustav den 29 juni ett öppet brev till kyrkorna och klostren i riket med befallning att därur må uttagas ”te clenodier ther finnas monstrancier calchar eller hwath tet haelst kan wara. Och saa mykith runth mynth som ther kan finnas”. Han lovar att återbetala detta ”försvarslån” när ”riketh kan komma till baetre stadgha”.²⁷

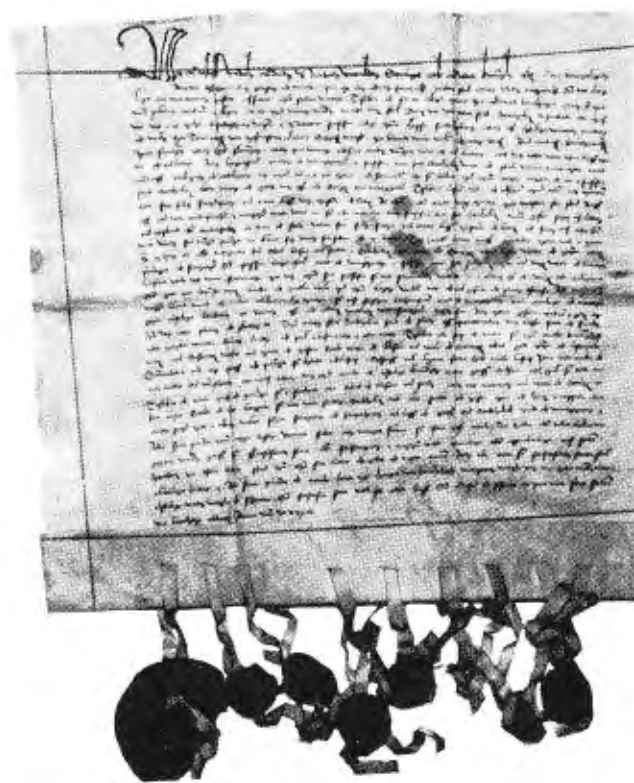
Även enskilda personer drabbas av kungens indrivning. I Stockholms stads skuldbok kan man läsa om hur länge Bengts barn drabbades av skulden: ”Item anno Dominij MDXXiij (1523), naer staden skulle betale then *lybeske Swanen*, tha toge kemmenereene XVij skepund koper, som hörde Laange Benctz barn i Wastene til j Sancte Birgitte huss, och samme kopar gaffz och wt j betalninghen. Betalat”.²⁸ Förvisso en osäker fordran för länge Bengts barn, men med den eventuella trösten att de gått till historien, som de enda namngivna av *Lybska Svans* ofrivilliga ”donatorer”.

Skeppet nämns nu ett flertal gånger i den skriftväxling som uppstod i samband med betalningen.²⁹

Först den 4 augusti 1523 finns ett annat skeppsnamn än *Swanen* dokumenterat. Det är skeppet *Ugglan*, på vilket hövitsmannen Nils Grabbe skriver ett brev till rådet i Reval, angående av honom bevakat vrakgods vid finländska kusten.³⁰

På våren 1524 gjorde Gustav Vasa stora ansträngningar för att utrusta en stark invasionsflotta som skulle ta Gotland, där Sören Norby fortfarande härskade. En källa berättar att kungen använde en betydlig del av sitt privata silver till flottans utrustande.³¹

Men som vanligt går Gustav Vasas dyrbara befrielsekrig hårdast ut över kyrkan. ”Torsdagen efter Sankt Sigfrid utpressade konung Götstav utav vårt kloster fem sidoplåtar av silver, som voro gjorda till Sankta Katerinas skrin, nära 3 lödiga mark, samt ett hundra lödiga mark och tio lod”. Dagboksanteckningen den 17 februari 1524 i Vadstena kloster andas harm. Men enbart silver förslog ej. Motviligt bidrar biskop Hans Brask bland andra med folk och vapen.³²

Gustav Vasas första kungabrev, dagtingan om Stockholms uppgivande, skrivet ”paa wort skip *SWANEN*...”. Konungens sigill i rött vax längst till vänster. Brevet, skrivet på pergament, förvaras på Stockholms stadsarkiv.

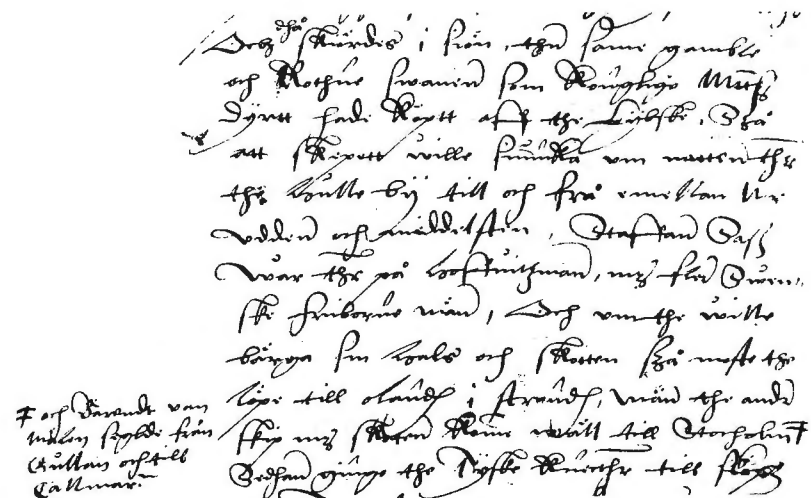
”...och hans Nåd steeg sjelfff inn uppå then *prydske*³³ *Swanen* och seglade såå ått Calmarna”.³⁴ Avfärden från Stockholm ägde rum den 8 maj 1524 och med alla sina skepp, en fänika fotfolk, ”sex karthauer och några slangor och mycket annat skytte”,³⁵ seglade kungen till Kalmar där förstärkningar, bland annat tre reguljära fänikor fotfolk från Finland och Skåne, inväntades.

Den 14 maj gick expeditionskåren, med Berent von Melen som överbefälhavare och Staffan Sasse som befälhavare över flottan,³⁶ från Kalmarsund. Gotland, utom det befästa Visby, intogs före månadens utgång.

På grund av brist på ammunition och pengar till sold, vilket ned-satte de tyska knektarnas stridsmoral, drog belägringen av det av Norby försvarade Visby ut på tiden. Berent von Melen ledde inte heller operationen så beslutsamt som önskvärt varit. Det berättas att han i stället umgicks med sin fiende Sören Norby och till och med stod fadder åt dennes ett oäkta barn. Då staden inte var i svenskarnas händer den 1 september måste Gotland utrymmas i enlighet med en förlikningstraktat, som undertecknats i Malmö. Det dyrbara gotländska företaget hade misslyckats. Nu skulle "skyttet", artilleriet, och de omkring 2.000 knektarna transporteras tillbaka till Stockholm.³⁷

Clement Renzel, som själv var med på Gotland, skriver i sin tidigare nämnda berättelse: "Och så skiördes i sjön then same gamble och rottne *Swanen*, som K. M. dyrtt hade köptt af the Lybbeske, så att skepett wille suncka om natten ther the hullo bij till och frå emillom Nårudden och middel Steen, Staffan Sasse war ther uppå höffwitzman medh flere Svenske friborne men, och om the wille berga sijne hals och skåten såå motte the löpa till Ölandh i strand; Men the andre skep med skotten komo vell till Stockholm..."³⁸ Här har vi ännu ett påtagligt bevis för att *Svanen* var gammal och rutten: hon "skiördes" i sjön, dvs sprang läck, skörades.³⁹ Clement Renzel lämnade Gotland tillsammans med de tyska knektarna åtta dagar efter det att *Lybska Svan* och de andra skeppen med artilleriet hade avseglat från Västergarn. När Renzel kom till Stockholm var det stora samtalsämnet sannolikt *Svanens* förlisning vid Öland. Att skeppet inte låg i Stockholm måste i varje fall ha varit lätt för honom att konstatera. De skepp som seglade från Gotland samtidigt med *Svanen* kom till Stockholm den 7 oktober.⁴⁰ Det bör ha varit en hård nordostlig till nordvästlig vind som tvingade den läckande *Svanen* att vända mellan Ölands norra udde och Mälsten och segla i strand på Öland. Med sådan vind bör det ha tagit de övriga skeppen minst fyra à fem dygn att från det *Svanen* vände uppnå Stockholm. Den ungefärliga tiden för strandningen kan därför anges till månadsskiftet september—oktober 1524.

Det citerade Renzelska vittnesbördet har bara beaktats av C. F. Allen i hans "De tre nordiska Rigers Historie", när det gällt att ange tid och plats för *Lybska Svans* undergång.⁴¹ Ändå är Clement Renzel den ende historieskrivare som tagit aktiv del i det krigsföretag under vilket *Svanen* förliste. Dessutom är han den ende av dem som

"Och så skiördes i sjön thenn same gamble och rottne *SWANEN*...".
Ur Clement Renzels berättelse. Handskrift på Kungl. Biblioteket.

i 1500-talets historieskrivning omnämnt *Svanen*, som samtidigt varit väl förtrogen med krig och sjöfart.

Men ytterligare omständigheter kan anföras, som bestyrker sanningshalten av Renzels skildring. Så här står det bland annat i ett brev till den landsflyktige Kristian II från kanslern Lambert Andersson: "...och Scriffuer ieg ethers nade for wiisth, at gösthe erickszen tend forredere, mijsthe trij sköne skiibe, met folck och andet, som bleffue wedt mijdelsthen thend tiidt thee löbe fran gotland, thend ene hede *Swannen*, thend anden, *wgglen*, och thend trijdie wor *ammerall aff Dansken*...". Detta brev är daterat den 2 december 1524 och skrivet i Eremøe på Walcheren.⁴² Då övriga författare utom Renzel angivit att undergången ägt rum efter Kalmar slots återerövrande den 20 juli 1525, ger detta brev med datering den 2 december 1524 ytterligare belägg för sanningshalten i Renzels berättelse. Att sedan Lambert Andersson påstår att även *Ugglan* och *Danziger Amiral*⁴³ förlist får uppfattas som ett önsketänkande av en fiende till Gustav Vasa och en överdrift avsedd att behaga den bittere Kristian. Bevis för att *Ugglan* inte gått förlorad ges i ett brev "Tiil alle hoffuitzmennena paa *wgglen*, *biörn*nen och

the andre örlogz iagttther..." skrivet den 4 september 1526. Ytterligare brev av vilka *Uggslans* fortsatta existens framgår är skrivna den 1 september 1526⁴⁴ och den 22 maj 1528.⁴⁵

När Lambert Andersson anger "mijdelsthen", Mälsten,⁴⁶ som platsen för skeppsbrottet får man betänka att han sannolikt återger en hörsägen, som med någon sjöfarande kommit till hamnstaden på Walcheren. "Mijdelsthen" var ett av de få välkända geografiska namnen efter kusten och därför låg det nära till hands att ryktet förlade skeppsbrottet dit.

Enligt Renzel räddades alltså såväl folk som kanoner från *Lybska Svan* vid strandningen på Öland. Kanske är det dessa kanoner som Gustav Vasa åsyftar när han den 29 december 1524 skriver till Berent von Melen, som då var hövitsman på Kalmar slott, och ber honom oförtövat till Kalmar låta föra det "geskyth" som är på Öland och hos Åke Bragde.⁴⁷ Åke Bragde var danskt sändebud i Sölvesborg, och det "geskyth" som Gustav vill ha utav honom är bevisligen sådant som bärgats från ett skepp, som strandat på bleskingska kusten.⁴⁸ Analogt kan "det som är på Öland" också vara vrakgods. Alternativet skulle kunna vara fästningsartilleriet på Borgholms slott, om där fanns något, men Gustav skulle då inte haft anledning att säga "på Öland" i stället för "på Borgholms slott", som var honom välbekant. Däremot är det förståeligt att han inte vet den exakta platsen för skeppsbrottet och inte heller direkt omnämner detta. Det skulle bara glatt hans fiender.

Två brev från Hans Brask underbygger ytterligare den anförda teorin och bekräftar att ett skeppsbrott har ägt rum vid Öland under Gotlandsexpeditionens återfärd. Det första är skrivet i mars 1525 till Ture Jönsson.

Linköpingsbisen beklagar sig över att Berent von Melen vägrat att lämna "wore bysse och skott i gän på Calmara hvilke wi mistom för Öland i wor nadoge Here oc Riksens reesa som her Berndt nog vetterligt war som tha war yppeste hoffuitsman för flotten".⁴⁹

I det andra brevet, skrivet den 26 mars 1525, som är till kungen, ber Brask denne utfärda ett öppet brev till von Melen, med anmodan att lämna ifrån sig de kanoner m m som biskopen förlorat vid Öland och som nu är införda till Kalmar. "Jak fik nog stoor skade pa then resa bode på Sip ffolk Bysser oc Verier" klagar biskopen.⁵⁰ — Det förefaller som om *Lybska Svan* haft en del av Brasks arsenal ombord på den sista resan.

Härmed skulle historien om *Lybska Svan* vara slut, men då Vasatidens krönikörer och även senare tids historieskrivare lämnat avvikande versioner om skeppsbrottet är en redogörelse och diskussion av dessa befogad.

Renzel skrev troligen sin "Berättelse om Konung Göstaffz Historia" under åren 1536—38 då han satt fängslad för inblandning i en konspiration mot konungens liv. I varje fall skrevs den tidigast 1536 eftersom den avhandlar händelser fram till detta år. Genom drottning Margaretas förböner benådades Renzel och undslapp stegel och hjul som de övriga inblandade dömdes till.⁵¹ Det kan ha varit av tacksamhet för detta som den livländske dåvarande borgaren i Stockholm stad nedtecknade Gustavs historia i smickrande ordalag. Eller också var frigivningen 1538 en följd av ett under fängelse-tiden utfört arbete som behagat kungen. Senare än 1551 har dock inte verket tillkommit ty då är Clement Renzels hustru änka.

Åren 1559—60 skrev Peder Swart, historieförfattare och biskop i Västerås, på kungens befallning, en första version av "Gustaf I:s krönika".⁵² I en avskrift av denna krönika heter det: "Sådan befalte konung Göstaff Arffued Westgöte Calmar slott staadh och lään att han slottet igen opretta och byggia skulle huad som nederskutit war drog så konung Göstaff till Upland igen siöwägen, men ett skep benämnd *Lybbeske Suanen* som alle the störste skytt och beste krigzmunioner woro på som han i Calmar haft hade stötte widh Horn på Öland när the gick för segell och sanck strax nid men folcket bleffuo meste parten behollit."⁵³

Bakgrunden till det citerade utdraget var den, att Berent von Melen råkat i onåd efter sitt misslyckande på Gotland 1524 och avsatts från sin befattning som hövitsman på Kalmar slott. Genom list lyckades han dock åter bemäktiga sig slottet. Gustav Vasa måste än en gång skeppa sitt artilleri från Stockholm till Kalmar och själv dra dit med allt sitt krigsfolk. Efter blodiga strider föll slottet den 20 juli 1525. Det var vid återtransporten av "skyttet" som *Lybska Svan* förliste enligt Peder Swart. För första gången nämns här Horn på Öland som platsen för olyckan.

Hur stämmer nu detta med Renzels mer initierade berättelse? Swart har fogat in skeppsbrottet i ett betydligt senare sammanhang. Med hänsyn till arten av de källor, som den tidens krönikörer använde, är denna feldatering inte överraskande. Visserligen har Swarts krönika en officiell prägel och är i så hög grad upplagd på

brev och urkunder, att den med säkerhet har utarbetats i det kungliga kansliet. Trots det är det en "krönika", delvis baserad på anekdotiskt material, och kan som sådan inte fylla moderna krav på historisk exakthet.

"Horn på Öland" behöver emellertid inte innebära någon avvikelse från Renzels version. Tvärtom är det troligt att den läckande *Svanen*, som tvingas vända och för öppen vind styra sydvart mot Kalmarsund, försöker nå Kalmar. För att snabbt kunna sätta henne på grund om situationen skulle förvärras seglar Staffan Sasse nära den öländska kusten. Horns udde är den första större udde han möter och antingen kan han inte ha klarat udden eller, mera antagligt, med flit ha seglat *Lybska Svan* "i strandh".

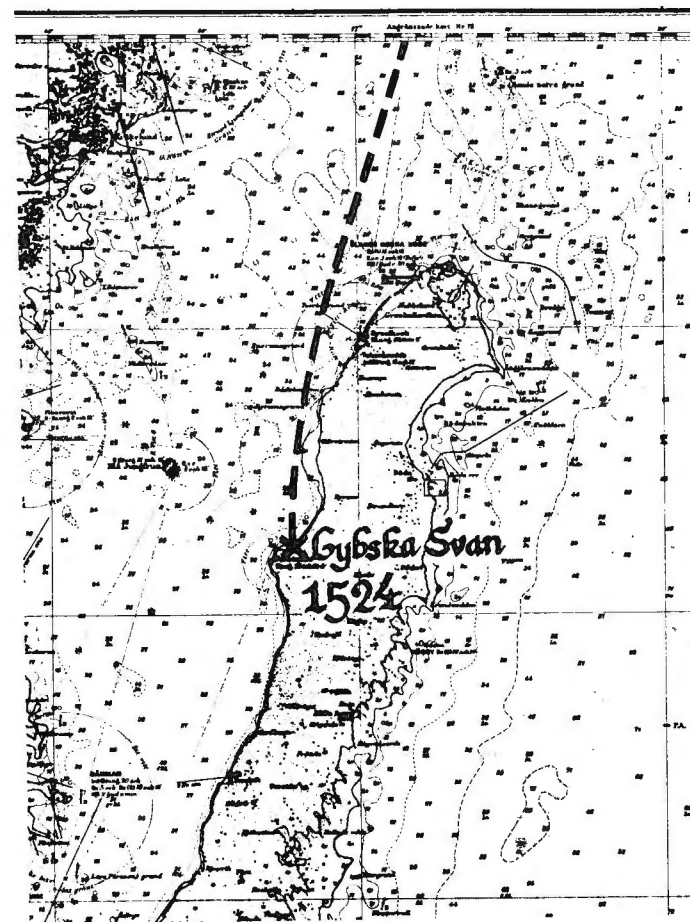
Att folket till större delen räddade sig överensstämmer med Renzels skildring, men denne låter förstå att även kanonerna blev bärgade.

1561—62, efter Gustav Vasas död, fullbordade Peder Swart en ny, mera känd krönika varvid han använde den tidigare, innehållsligt och stilistiskt torftigare krönikan, som förlaga. När Peder Swarts krönika nämns är det i allmänhet den senare av de två som åsyftas. Med sinne för vad som gjorde sig har Peder Swart här stofferat ut sin ursprungliga krönika.

Så här skildrar han nu *Lybska Svans* undergång i originalhandskriften: "Sedan befalte kong Göst Arffwid Westgöte Calmare slott och lään i hender. Teslikes att han skulle medh tijden så mycket man mest förmotte riformera och upferdiga slottet igen thär thet war sönderskuttet. Töffuade så intedt thär utan drog strax siöwardt till Upland igen. Fick än een skada icke ringa then *Lybske Swanen* ther alla besta sköttet och krigzröstningen oppå war stötte widh hoon⁵⁴ gick under all sijn segell på widh pass tiugu fampna djup widh

och sanck thär strax nidh medh allt ther oppå war, folket bleff så mesteparten reddat men styremannen strax han kende skeppet dreffadher gaff han aff förskreckelse sigh åter affwogh i siönn. Thetta alt war intedt ringa cors och bedröffwelse kong Göstafft hade draga alt oppå een tijd".⁵⁵

Som synes är platsen inte angiven men utrymme för senare ifyllning, som dock inte blivit gjord, har lämnats. Peder Swart har av någon anledning blivit osäker beträffande Horn. Kanske har någon, som läst hans tidigare krönika, anmält en avvikande uppfattning om platsen? Swart har blivit tveksam och tänkt kontrollera uppgif-

Var detta LYBSKA SVANS sista resa en höstdag 1524?
Mycket tyder på att så är fallet.

ten, men detta har sedan inte blivit av. Fortsättningen kommer att bestyrka och närmare förklara denna teori.

I de många avskrifter av huvudhandskriften som finns har man tagit bort det "typografiska" skönhetsfelet med den överhoppade ortsangivelsen genom en sammandragning. "... 20 fampna diup och sannk ther strax ned...".⁵⁶

Skeppsbrottet har nu dramatiserats med historien om den för-

skräckte styrmannen, och en uppgift om djupet har tillkommit. Prästmannen Peder Swarts bristfälliga insikt i sjöfrågor röjs av den ologiska konstruktionen att hon stötte "på widh pass tiugu fampna diup". Naturligtvis menar han att *Svanen* sjönk på detta djup, men blotta uttryckssättet avslöjar okunnighet.

Peder Swarts krönika blev flitigt använd av senare krönikörer. Så till exempel av Erik Jöransson Tegel, son till Erik XIV:s beryktade rådgivare, Jöran Persson. Tegel bakar ihop Swarts båda versioner och anger följaktligen Horn som olycksplatsen. En ny, viktig uppgift lämnas dock av Tegel. I konceptet till sin Gustav Vasa-krönika har han själv, med ljusare bläck, gjort en marginalanteckning bredvid berättelsen om *Lybska Svan*. Där står: "Rhim. Chro: förmäler at the der opå wore blefue rädet huar man". Denna rimkrönika, som han omtalar fem gånger i konceptets marginal, har gått förlorad.⁵⁷ Swart har säkert också känt till den. Uppgiften att "folket bleff så mesteparten reddat" kan ha emanerat från denna numera okända rimkrönika. Den arme styrmannen måste dock få drunkna och därför kan Swart och Tegel inte helt oförändrat använda sakupplysningen att alla räddades. Den passar emellertid in i Renzels skildring.

Samtida med Tegel är "riksens historicus" Aegidius Girs. Även han har tagit med *Svanen* i sin krönika. Liksom alla de följande författarna kokar Girs bara soppa på den Swartska spiken.

Den närmast följande, assessorn i antikvitetskollegium och härads hövdingen Tobias Westenhjelm, försöker dock att göra det Peder Swartska skeppsbrottet trovärdigare. I hans "Konung Gustafs den Förstes Historia", som aldrig trycktes men som var "alldeles färdig till trycket" år 1690, heter det: "Under vägen hade han den olyckan, att skeppet *lybska Swanen*, som hade alla de bästa stycken och krigsrustningen inne, stötte när det gick under sina alla segell, wid Horn, under Öland, så hårdt, att det lopp ett stycke tillbaka igen, och sank till grunden, på tiugu fambnars diup...".⁵⁸ I fortsättningen överensstämmer relationen med Swarts. Westenhjelm har observerat att djupet vid Horn är betydligt mindre än 20 famnar och velat förklara Swarts uppgift genom att låta *Svanen* vända åter mot Kalmar, för att sjunka under vägen. "Andra olyckan följde strax häruppå" försätter Westenhjelm "i det elden kom nattetid löös på Stockholms slätt...". Nu brann emellertid slottet natten mellan den 19 och 20 februari 1525, fem månader före återerövrandet

av Kalmar slott och den därpå följande skeppningen av krigsrustningen till Stockholm.⁵⁹

En sjöhistoriskt intresserad kyrkoherde i Vissefjärda i Kalmar stift, Carl N. Bechstadius gav år 1734 ut en intressant bok. Det är "Then Adelige och Lärde Swenske Siö-Man". Kapitlet "Några Märkeliga Händelser som sig med Swenska Skepp Tildragit" inleds med berättelsen om "Skeppet *Swanen*". Tyvärr har Bechstadius bara återberättat Tegels version.

Tolv år senare låter det så här: "och Gustaf begaf sig tillbaka til Hufwudstaden. Under vägen hade han den olycka, at se et af de bästa Skeppen, *Lybske Swanen* kalladt, på hwilket krigs redskaperne förwarades, igenom Styrmannens oförstånd, sjunka på tjugu famnars djup; och då han anlände till Staden, mötte honom en häftig wåldeld, hwilken lade någon del af Slottet i aska".

Det är Olof Celsius d. y. som i sin "Konung Gustaf den förstes Historia" ger den versionen.⁶⁰ Det nya skulle här vara att Gustav Vasa själv bevittnat katastrofen. Påståendet liksom versionen i övrigt saknar belegg. Däremot är det lätt att bevisa att konungen *inte* tog sjövägen till Uppland, ett påstående som har Peder Swart till andlig fader. Genom att följa Gustavs korrespondens, som finns sammanförd i hans registratur, kan av dateringsorterna säkra slutsatser dras. Sålunda lämnar han Kalmar tidigast den 27 juli och färdas, troligen sjövägen, till Stegeborg där han är den 6 augusti. Senast den 10 augusti är kungen i Söderköping, som ligger i Östergötland och därmed är hans sjöresa slut, ty därifrån beger han sig till Stockholm via bl a Linköping, Vadstena, Arboga och Västerås. I slutet av september är kungen tillbaka i huvudstaden.⁶¹

På 1770-talet sammanställde Karl Natanael Klercker⁶² en del samtida anteckningar om svenska flottan. Klercker var då major vid arméns flotta. Dessa anteckningar innehåller bl a två skeppslistor över svenska örlogsfartyg. I den ena läser man: "*Svanen (Lybska)* i k: Gustaf I:s tid ska detta skepp år 1525, förgåtts under Horn på Öland, då det skulle föra Canoner och ammunition ifrån Calmar till Stockholm".⁶³ I den andra står det lakoniskt i marginalen vid *Lybska Svan*: "Strandade på Öland 1525".⁶⁴

Den första sjöofficer som skriver om *Lybska Svan* är Carl Gustaf Tornquist. 1788 kom hans bok "Utkast till Swenska Flottans Sjö-Tåg" ut. Tornquist anger i en fotnot Tegel som källa till avsnittet om *Svanen*.

C. A. Gyllengranat ger i "Sveriges Sjökrigs-Historia", 1840, en likartad skildring.

En sensationell uppgift hittar man emellertid i Axel Zetterstens "Svenska Flottans Historia", utgiven 1890. Efter att ha skrivit att konungen intog slottet den 20 juli 1525 säger han: "Derefter inskepades kartover och slangor för att återföras till Stockholm, hvarvid ett af skeppen, *Lybska Svan*, stötte på en klippa och sjönk på 20 å 25 famnars djup. Detta skedde antingen vid Horn på Ölands norra uddes vestra kust eller mellan Dalarö och Djurhamn".⁶⁵ Samvetsgrant anger Zettersten sina källor. Den första lägesangivningen tillskriver han Tegel och Girs, den andra, helt nya, Clement Renzel. De två djupalternativen kan likaså hänföras till de båda källorna.

Av intresse måste det nu vara att läsa det avsnitt i Renzels berättelse som Zettersten återoppar:

"thet skedde allt om sommaren anno 25 och effter samme thid bleff strax skepet inn i enn K. M. beste kraffwell en weldig hop med skoott kartoger och slanger, Ther och inskepades the skoot som aff then gamble *Lybske Swanen* reddes och skulle dragett op mot Stocholm och bleff samme skep med skoott och myckett folck i Swenske skären emillom Dalerne och Diurehamn ther thet sanck på 25 famnar diup sedan thet stött på ett grund och hwilcken stoor omkost K. M. lade ther uppå att kome samme skepp up, men thet war omögligedtt och ligger thet ther än i thenne dag".⁶⁶

Zettersten torde ha vantolkat detta stycke, som i själva verket ger

Undanbiden, aff egen som Rögant tog sig
i sin tianste, 25. 1. 1525. Sog aff sig
sine tidt tufft sin Arne Skande in i en K.
M. båt Skat. tufft och viallig Gog mig
Skoot Kartoger of slanger, 25. 1. 1525
miff. 25. 1. 1525, som aff sig gamble
lyff Swanen reddes, of sigtlig draget op
matt Stofolm, of bliff same Skat mig

Stofantig, 25. 1. 1525
en grund

4.
Kart of inget folt i Ölands Kusten
mellan Dalarö och Djurhamn 25. 1. 1525
Sande på 25 famnars djup, 25. 1. 1525
folt viallig. 25. 1. 1525. 25. 1. 1525
K. M. same Skat of Swanen 25. 1. 1525
omögligedtt of. ligger 25. 1. 1525 in i thenne
dag

"...och effter samme thid bleff strax skepet inn i enn K. M. beste kraffwell en weldig hop med skoott kartoger och slanger... och ligger thet ther än i thenne dag." — Ur Clement Renzels berättelse.

det allra starkaste stöd åt den slutsats angående *Svanens* öde som inledningsvis presenterats. Den "gamble *Lybske Swanen*" betyder inte att man överfört namnet till ett annat skepp sedan amiralsskeppet strandat, utan är bara Renzels konsekventa sätt att tala om hur gammal och skröplig hon var.

Men ett nytt skepp, "enn K. M. beste kraffwell", har kommit in i handlingen. Nu ges en tänkbar förklaring till Peder Swarts osäkerhet när det gällde att i den senare krönikan ange platsen. Hans redogörelse för *Svanens* förlisning måste vara en sammanblandning av två skeppsbrott och då finns givetvis också två platser att välja på! Det var synd att Swart inte fyllde i det lämnade tomrummet med alternativet till Horn. Det kunde ha blivit nyckeln till en ännu mer imponerande marinarknologisk skattkista än *Vasa*.

Renzels berättelse är i vissa avseenden av högre sanningshalt än krönikorna tack vare dess karaktär av självupplevd historia. Lägesangivningen "mellan Dalarö och Djurhamn" förtjänar tilltro, dels för att Renzel inte har någon påvisbar anledning att fabulera om denna händelse, som dessutom måste ha väckt stor uppmärksamhet i de kretsar han tillhörde, dels för att han var lokaliserad i åtminstone den delen av skärgården. År 1521 hade han bland annat deltagit i en strid vid Värmdö kyrka, där två danska skepp erövrades.⁶⁷

Anders Franzén, som först insåg vilken unik guldgruva Östersjöns bräckta vatten är för en skeppsarkeolog,⁶⁸ har sökt efter detta andra

skepp vid Horn och på Nämndöfjärden. Som arbetsnamn har han därvid använt *Lybska Svan*. På de vrakkartor som förekommer i den rika floran av *Vasa*-litteratur har som följd härav *Lybska Svans* katastrofplats angivits till någonstans mellan Dalarö och Djurhamn. Sökningar på Nämndöfjärden utfördes i mitten av 50-talet av marinens dykare på bärgningsfartyget *Belos* — som ett led i utbildningen — under befäl av kapten Bo Cassel. Vid Mariagrundet uppfiskades från 25 famnars djup fartygsdelar av ek. Vid närmare undersökning visade det sig att det påträffade vraket haft kopparförhydning, vilket utesluter möjligheten av ett 1500-talsskepp.

Vraket av den "riktiga" *Svanen*, som enligt Renzel "motte löpa till Ölandh i strand", bör, enligt de slutsatser som kan dras av det framlagda materialet, inte längre kunna påträffas. De öländska bönderna tog sannolikt vara på det tillyxade virke som de kunde utvinna av det strandade örlogsskeppet. Möjligen kan fragment av vårt första amiralsskepp ligga begravda i sanden på Horns norra strand eller finnas som bjälkar i traktens byggnader med anor från Vasatiden.

Till skillnad från *Vasa* kunde *Lybska Svan*, om hon stått att bärga, ha blivit ett nationalmonument av rang. Som flaggskepp i den flottan som var tungan på vågen i befrielsekampen och mer än hundra år äldre än *Vasa*, hade skeppet motiverat en sådan upphöjelse.

Den svenska flottan har en lång och ärorik historia. Gustav Vasas *Lybska Svan* har där sin givna plats.

NOTER

1. Eftersom ett och samma skeppsnamn i samtida handlingar ofta stavas på flera olika sätt har stavningen i denna artikel normaliserats.
2. Clement Renzels berättelse (HSH II, sid 27). "W. N. H. = "Wor Nadige Herres". Benämningen "amiral" som tjänstegrad fanns icke inom hanseatiska flottor, men däremot kallades det skepp ("hovetscep"), på vilket ledningen embarkerat, för "amiral".
3. GIR 1542.
4. Celsius, Konung Gustaf den förstes Historia, del II, sid 49.

5. O. S. Rydberg, Sveriges Traktater med främmande makter, del IV, 1521—1571, sid 15.
6. HR VIII, sid X.
7. Clement Renzels berättelse (HSH II, sid 24).
8. HR VIII, nr 674, p. 1—22 och nr 675.
9. HR VIII, nr 674, p. 93.
10. HR VIII, nr 675, p. 7.
11. Clement Renzels berättelse (HSH II, sid 24).
12. Berent von Melen och Lars Siggeßon till Herman Falke m fl 11/8 1522. (HR VIII, nr 154; HSH XXXVIII, sid 14 ff).
13. O. S. Rydberg, Sveriges Traktater med främmande makter, del IV, 1521—1571, sid 27.
14. HR VIII, nr 674, p. 72 och 675, p. 43.
15. HR VIII, nr 162, p. 13.
16. Bernd Bomhouwer och Herman Plönnies till Lübeck, Uppsala 4/1 1523 (HR VIII, nr 192).
17. HH XXVI:2, sid. 3; HR VIII, nr 190; HR VIII, nr 560.
18. HR VIII, nr 182.
19. HSH II, sid 27.
20. Ibidem. Fem svenska kapare hade förenat sig med de tolv från Lübeck anskaffade skeppen och den lübska flottan om åtta skepp.
21. HR VIII, nr 190; HSH II, sid 26.
22. Staffan Sasse, krigare av westfalisk härkomst, levde ännu 1558. S. var i svensk tjänst redan under Sten Sture d. y. och gjorde sig känd som kapare. Senare uppträdde han som medhjälpare åt Kristina Gyllenstierna i hennes underhandlingar med Hansan. Sommaren 1521 undsatte S. som hövitsman för tyska legoknektar den svenska upprorshären vid Rotebro. 1522 var han hövitsman på *Lybska Svan*, liksom även 1524. Han adlades 1524 och blev slottsfogde i Stockholm 1531. Efter honom är en gränd i Gamla stan uppkallad.

23. Äldre namn på Sandön. Till skillnad från *Gotska Sandön*.
24. Christiern II:s Arkiv, Handlingar rörande Severin Norby, sid 3;
HSH II, sid 26—30;
Peder Swarts krönika, sid 56 ff;
HR VIII, nr 190.
25. HR VIII, nr 186.
I "Skeppshövdmän vid örlogsflottan under 1500-talet", Börjeson och Hafström, sägs Boddeker ha varit skeppare (befälh) på amiralsskeppet *Svanen* 1522. Detta är inte korrekt, ty att Boddeker var magister och skrivare framgår av personförteckningen i HR VIII.
26. Se bild 2! På konungens sigill, som är skadat, står följande inskrift: "S:GIL: GOSTA... VMQz: ELCTI:REGIS: 1523". Berent von Melens sigill har blivit borttaget, troligen med flit. Brevet är tryckt i GIR del 1, samt i Christiern II:s Arkiv, Handlingar rörande Severin Norby sid 1452.
27. GIR del 1, sid 100.
28. Skuldboken 1489—1533, sid 301, införd i Stockholms stads skottebok 1516—1525. Även i Stockholms stads tänkebok 1524—1529, sid 50.
29. Text HR VIII, nr 673. Den 29/9 1523 och den 6/3 1524 omnämns *Lybska Svan* i Hermen Israhels redovisning över de svensk-lübska ekonomiska mellanhavandena.
30. Finlands Medeltidsurkunder del VIII, sid 109.
31. Johannes Loccenius, *Rerum Suecicarum Historia a rege Berone III usque ad Ericum XIV deducta*. Kap 1, sid 227.
32. Hans Brasks brevväxling (HSH XIII, sid 29 f).
33. "Prydske" betyder preussiske.
34. HSH II, sid 36.
35. Christiern II:s Arkiv, sid 114.
36. Berent von Melen var av tysk börd och överlöpare från Kristian II till Gustav Vasa. Får ett "siöobreff" från Gustav i april eller maj 1524, där han utses till "öffuerste höuisman Amoral och fellherre" för Gotlandsoperationen. Christiern II:s Arkiv sid 1518. Se även HSH II, sid 40! Jfr HR VIII, nr 843, där Staffan Sasse angives som befälhavare till sjöss.

37. HSH II, sid 38 f.
38. HSH II, sid 40. Se även bild 3 (Handschrift D 503 KB).
39. F. A. Dahlgren, *Glossarium över föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket*. Intransitivt verb: *bliva läck*. Som exempel användes just detta stycke ur Renzel!
Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltids-språket 2:1 M-T* sid 419. I början av 1500-talet; om fartyg: *sönderslås, lida skeppsbrott*.
40. Tegel, sid 87, 97.
41. C. F. Allen, *De tre nordiska Rigers Historie* del 4:2 sid 439. "Den 5 Oktober afbrød B. v. Mehlen Leiren ved Visborg og begav sig til Vestergarn, hvor han snart efter inskibede sig og seilede til Kalmar. Underweis forgik *Svanen*, et af de gamble raadne Skibe, som Kong Gustav for dyre Penge havde kjøbt af Lybekkerne".
Källor: Renzel, sid 40—41 och Christiern II:s Arkiv sid 773.
42. Christiern II:s Arkiv sid 772. Brevet säges där vara skrivet på Cremö. Skall vara Eremøe, Armø^e eller Arnemuiden. *Diplomatarium Norvegicum* del XIV sid 406 och HR VIII, nr 881.
43. "*Ammerall aff Dansken*" eller *Danziger Amiral* kan vara ett annat namn på *Lybska Svan*, som ju ofta kallades "Amiral". Jfr not 33!
44. Christiern II:s Arkiv, sid 1644 f.
45. GIR 1528.
46. Ö i *Danziger Gatt* utanför Nynäshamn. Omtalas i våra äldsta seglingsbeskrivningar som landmärke vid angöring.
47. GIR 1524.
48. GIR 9/5 1524.
49. HSH XIV, sid 27.
50. HSH XIV, sid 39.
51. GIR 1536—1537, sid 127, 151, 345, 395 ff.
GIR 1538—1539, sid 16 f.

52. Wikholm, Källkritiska Studier till Gustav Vasatidens Historia.
53. Utdrag ur Peder Swart-avskrift. Handskrift D 481, KB.
54. Pronominet "hon" om skepp anges i Svenska Akademiens Ordbok vara belagt första gången år 1637. Det används dock av Gustav Vasa i ett brev den 11 november 1525 om en fientlig jakt som han beordrar sina jakter i Kalmar, *böösze bwndt* och *snörenaalen* att uppspåra. (*Arga Hund* och *Synålen*). GIR 1525.
55. Utdrag ur huvudhandskriften av Peder Swarts krönika. Handskrift D 464, KB.
56. Handskrift D 466, KB. Även D 478, 479 och 480. I en avskrift, D 477, har man i stället skrivit "H" som ortsangivelse.
57. S. Ljung. Erik Jöransson Tegel, sid 140 not 58.
58. Utdrag ur handskrift D 488, KB.
59. Stockholms stads tänkebok 1524—1529. Se not 28!
60. Celsius, del II, sid 257.
61. GIR 1525.
62. Klercker adlades 1780 och antog då namnet af Klercker. 1789—1790 chef för Sveaborgs eskader. Senare även kommandant på Sveaborg. Befälhavare för den svenska armén år 1808.
63. Klercker, Anteckningar om svenska flottan till 1770-talet, X 805:1 sid 185 KB. Handskriften inköptes till Kungl Biblioteket den 13 juni 1855 på Lundholms auktion för 5 Rd 47 sk bko.
64. Klercker, Flottorna före 1748 m fl. Anteckningar om Svenska Flottan (och Arméen), X 805:2 KB. Denna och den i not 6 nämnda källan har anvisats ur skeppsregistret vid Statens sjöhistoriska museum av intendent Måns Engdahl.
65. Sid 401 f.
66. HSH II, sid 47. Se bild 5, som visar utdrag ur handskrift D 503, KB.

67. HSH II, sid 19. Vid striden blev jag så svårt sårad att "the bårö mig föör döder aff marcken" säger Renzel.
68. Tack vare den låga salthalten förekommer inte skeppsmasken, *Teredo navalis* m fl, i Östersjön.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

A. Otryckta källor

RIKSARKIVET (RA).

Personregister till Gustav I:s registratur.

KUNGL. BIBLIOTEKET (KB).

Girs, A., Konung Gustaf then Äldres historia.
Handschrift D 490.

Klercker, K. N., Anteckningar om svenska flottan till 1770-talet.
Flottorna före 1748 m fl anteckningar om Svenska Flottan (och Arméen).
Handschrift X 805 1-2.

Renzel, C., Berättelse om Konung Göstaffz Historia.
Handschrift D 503.

Swart, P., Konung Gustaf I:s krönika. Handskrifterna D 464, 466, 472, 476, 477 a—b, 478, 479, 480, 481.

Westenhielm, T., Konung Gustafs den Förstes Historia. Handskrift D 488.

B. Tryckta källor

Arkiv, Christiern II:s I—IV. Utg. av N. J. Ekdahl, 1835—1842.

Diarium Vazstenense. Utg. av Birgittamuseiföreningen i Vadstena 1918.

Diplomatarium Norvegicum XIV. Utg. av C. R. Unger och H. J. Huitfeldt-Kaas 1895.

Finlands Medeltidsurkunder VIII. Utg. av R. Hausen 1935.

Handlingar rörande Skandinaviens Historia. Utg. av Kongl Samfundet för utgifvandet af Handskrifter rörande Skandinaviens Historia, II, XIII, XIV, XXXVIII.

Hanserecesse 1477—1530. Hrsg. vom Verein für Hansische Geschichte, Abt. 3:VIII. Bearb. von D. Schäfer 1881—1913.

Historiska Handlingar, XXVI:2. Utg. af Kongl Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. (Berättelse om den lybeckska beskickningen i Sverige sommaren 1523.) Sthlm 1923.

Ljung, S., Erik Jöransson Tegel. Lund 1939.

Loccenius, J., *Rerum Suecicarum Historia a rege Berone III usque ad Ericum XIV deducta*. 1654.

Registratur, Konung Gustaf den Förstes. Utg. af K. Riksarkivet genom V. Granlund. 1—2, 1521—1524, 1525. Sthlm 1861, 1864.

Stockholms stads skottebok 1516—1525. Utg. af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af Stockholms stad och samfundet Sankt Erik genom Joh. Ax. Almquist. Sthlm 1935.

Stockholms stads tänkebok 1524—29. Utg. av Vetenskaps-societeten i Lund genom Ludvig Larsson. XI. Lund 1929.

Swart, P., Konung Gustaf I:s Krönika. Utg. af N. Edén. Sthlm (tr. i Upps.) 1912.

Sveriges Traktater med främmande makter, IV. Utg. av O. S. Rydberg, Sthlm 1888.

Tegel, E. J., Then stoormechtige, höghborne furstes och christelige Herres, Her Gustaffs, fordom Sveriges, Göthes, och Wendes konungs etc. historia... Sthlm 1622.

Wikholm, K.-E., Källkritiska studier till Gustav Vasatidens historia. Uppsala 1942.

C. Litteratur

Allen, C. F., De tre nordiska Rigers Historie, IV:2. Köpenhamn 1870.

Barkman, B., Kungl. Svea livgardes historia, I. 1523—1560. Sthlm 1937.

Bechstadius, Carl N., Then Adelige och Lärde Swenske Siö-Man. Sthlm 1734.

Bring, Samuel E., Bibliografisk handbok till Sveriges historia. Sthlm 1934.

Börjeson, Hjalmar & Hafström, Georg, Skeppshövdmän vid örlogsflottan under 1500-talet. Biografiska anteckningar. Utg. av Sjöhistoriska Samfundet. Uppsala 1949.

Celsius, Olof (d. y.), Konung Gustaf den förstes historia, II. Sthlm 1746.

Dahlgren, F. A., Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket. Lund 1916.

Gyllengranat, C. A., Sveriges sjökrigs-historia i sammandrag. Carlskrona 1840.

Hildebrand, H., Sveriges Medeltid, II. Sthlm 1884—1898.

Schaffalitzky de Muckadell, C., Haandbog i Nordens Søkrigshistorie. Kbhvn 1911.

Sjödin, L., Peder Swarts litterära originalhandskrifter. Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 25, 1938.

von Stiernman, A. A., Swea och Götha Höfvdinga-Minne, I. Stockholm 1745.

Svenska Flottans Historia, I, 1521—1679. Malmö 1942.

Söderwall, K. F., Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Lund 1884—1890.

Tegnander, O., Kungl Sjökrigsskolans äldre bokbestånd. Särtryck ur Forum Navale 17.

Tengström, J., Historisk Afhandling om Svenska Siö-Magten i äldre tider och i synnerhet under Konung Erich XIV. Kongl. Svenska Vitterhets-Academiens Handlingar, IV. Sthlm 1783.

Tornquist, Carl Gustaf, Utkast till Swenska Flottans Sjö-Tåg. Sthlm 1788.

Warmholtz, Carl Gust., Bibliotheca Historica Sueo-Gothica, V, VI. Sthlm 1790.

Zettersten, Axel, Svenska flottans historia, I. Stockholm 1890.

Flera av de utnyttjade källorna har anvisats av korresponderande ledamoten Anders Franzén, som även ställt en del bildmaterial till förfogande.

Förkortningar

GIR	=	Gustav I:s registratur
HR	=	Hanserecesse 1477—1530
HSH	=	Handlingar rör. Skandinaviens Historia
HH	=	Historiska Handlingar
KB	=	Kungl. biblioteket
RA	=	Riksarkivet
f	=	följande sida
ff	=	följande sidor
p	=	paragraf

TUDOR

Tel 0303-310 00

Litteratur

Marinminister John F Lehman

"Mr President, that piss-ant knows nothing about the Navy. He's a goddamn liar, he knows he is just doing the work of contractors".

På detta mustiga och rättframman sätt börjar denna bok som är skriven av John F Lehman. Det är till största delen en biografi över hans ämbetsperiod som marinminister under, president Reagan, åren 1981-87. Den som kastar ur sig ovanstående påstående är den legendariske amerikanske amiralen Rickover, som nu vid 81 års ålder tvingas lämna aktiv tjänst. Den som blir utsatt för hans vrede är just Lehman.

Boken är uppdelad i fyra större avsnitt samt en lång inledning som enbart tar upp Lehmans kamp för att bli av med Rickover. De fyra avsnitten har hela tiden inriktningen mot Lehmans marinministerperiod.

I den första delen beskriver han sin uppväxt och hur han har påverkats av olika personer positivt eller negativt både inom och utom den amerikanska administrationen.

Innan Lehman blev marinminister hade han flera befattningar bakom sig inom både politiken och administrationen. Här beskriver han på ett mycket öppet sätt spelet bakom kulisserna bl a hur viktig lobbyverksamheten är.

Storheter som t ex Kissinger får också sin beskärda del även om samarbetet dem emellan var bra.

Den andra delen börjar när Lehman har blivit marinminister. Här beskriver han hur den amerikanska flottan och marinkåren rycks upp från en mycket låg moralisk och materiell nivå. Det är imponerande att se på vilken bredd detta sker, allt ifrån en nya marin doktrin till åtgärder för personalens familjer. Lehman beskriver här hur system för system byggs upp, tankegångarna bakom, vilka som ville ha eller hindra utvecklingen. Resultatet kan man se idag, en 600 fartygsflotta med moderna vapen.

I den tredje delen belyser Lehman de insatser som flottan och marinkåren gjorde under hans tid som marinminister. Han tar upp de erfarenheter som kom fram från dessa och andra nationers insatser. Erfarenheterna från Falklands-kriget, där argentinska flyget till stor del störde och påverkade engelsmännens uppträdande, påvisar enligt Lehman att hangarfartygsgrupper med ett stort hangarfartyg är nödvändigt. Under hans tid växte antalet hangarfartygsgrupper i den amerikanska flottan till 15.

En annan erfarenhet han tar upp är den omständliga ledningsorganisationen som fanns, vilket t ex framkom vid Libanon-krisen 1983. Under samma kris framkom också att den taktik som utnyttjades av marinflyget var tjugo år för gammal.

I den fjärde delen summerar Lehman sina insatser och ger en bild av hur dessa har utvecklats efter att han slutat som marinminister.

Boken är skriven på ett omväxlande och intressant sätt. Utgåvan är på engelska, men ändå lättläst. Lehman blandar sina beskrivningar av det politiska arbetet, som i vissa fall blir väldigt ingående med olika personliga händelser som t ex när han tillsammans med chefen för sjätte flottan och ett tjugotal stabsofficerare står och väntar på en transport från stabsfartyget. Lehman ser ett flertal halvmeterstora fiskar och frågar om någon vet vad dom heter. Ingen av officerarna kan svara. Då säger en av de vpl som står på post att han vet vad dom heter; "They are called shit-

eaters". Denna blandning av storpolitik och vardagshändelser i en amerikansk marinministers liv gör att boken känns lättillgänglig att läsa.

Det är en intressant bok för den som är intresserad av en supermakts marinpolitik och de utrikespolitiska kriserna under 1980-talet. Även om allt beskrivs genom författarens ögon, så verkar faktainnehållet balanserat och objektivt.

Christian Wollert

Vid sidan av kriget. Diplomat i Sverige 1939–1945. (Touchlines of War-reflections on Wartime Sweden). Författare: Peter Tennant. Bokförlag: Legenda AB. Översättare: Hans O.Sjöström

Peter Tennant var engelsk pressattaché i Sverige under andra världskriget. Han blev en legendarisk person, som kände alla och var beundrad och älskad för sin kvickhet, sin elegans och sin vänlighet. Han misstänktes också vara chef för Secret Service i Sverige, vilket inte torde ha gjort honom mindre intressant i omgivningens ögon. Svensktalande och med en svensk hustru kunde Tennant röra sig under folkytan på ett helt annat sätt än många andra utländska observatörer och hans iakttagelser är därför desto intressantare.

Författaren beskriver på ett mycket målande sätt de stämningar som fanns i Sverige. Intrycken hämtade han främst bland de intellektuella och då inte minst bland tidningsfolk. Han redovisar mycket noggrant olika tidningars trots mot den i hans ögon mycket tivelaktiga svenska neutralitetspolitiken. I boken beskriver författaren hans fem och ett halvt år långa tjänstgöring i den svenska huvudstaden där han hade till uppgift, trots det dystra och hopplösa läget under krigets inledning, att övertyga svenskarna om det rätta i att stödja den antinazistiska sidan och att denna sida slutligen också skulle gå segrande ur kriget.

Förutom att tjänstgöra som pressattaché, vilket var hans officiellt enda uppgift, tjänstgjorde Tennant som SOE:s (Special Operations Executive) man i Stockholm. Många, och då inte minst tyskarna, trodde att han var Secret Services lokale chef.

Författaren beskriver med nästan thrillerbetonade inslag den ena historien efter den andra om svindel och undanflykter från händelser som tex den sk Rickmanaffären och den allierade utsmugglingen av svenskt specialstål genom den tyska blockaden.

Vidare berättar författaren om hur man genomförde sabotage mot de tyska soldater som under kriget läts transiteras genom Sverige, hur man värvade en agent på den tyska legationen, hur man försåg tyskarna med felaktiga fälttågsplaner och hur man avslöjade dubbelagenter.

Detta allvarstygda innehåll varvades med olika komiska inslag som ex ett samtal mellan den svenske konungen Gustaf V och den frispråkige chefsredaktören på Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning professor Torgny Segerstedt.

Tennant markerar vid ett flertal tillfällen sin mycket kritiska syn på Sveriges politiska ledning med statsminister Per-Albin Hansson och utrikesminister Christian Günther i spetsen. Här belyses bl permittenttrafiken, den politiska kappan som följer vinden, samarbetet mellan de svenska och de tyska myndigheterna. Allt detta ger en pinsam vittnesbörd om Sveriges militära och moraliska svaghet under krigets första år. Enligt Tennant kan man säga att omslagspunkten kom vid de tyska neder-

lagen vid Stalingrad respektive vid El Alamein. Efter denna tidpunkt visade Sverige allt mer kurage och att de svenska sympatierna flyttades över till den allierade sidan. Vidare framgår enligt författaren att de svenska officerarna hyste olika sympatier för Tyskland resp England beroende på till vilken försvarsgren man tillhörde.

Författaren är måhända något partisk i sin redovisning av Sveriges och svenskar-nas agerande under krigets första hälft. Han låter dock krigstidens Sverige leva upp igen i dessa sina minnesanteckningar som ibland är nog så sensationella. Anekdoter blandas med viktig historisk information. "Vid sidan av kriget" är en rik källa att ösa ur och innebär för somliga en förargelsens källa.

Boken innebär en upplevelse för den som är historiskt intresserad. Mängden personnamn som florerar gör att innehållet bitvis kan upplevas som något tungläst. Vidare så hoppar författaren tidsmässigt lite fram och tillbaka vilket gör det lite svårt att hänga med i svängarna. Språket är enkelt och lättfattligt.

Avslutningsvis rekommenderar jag boken till den som är historiskt intresserad med tron om många intressanta upptäckter och personliga reflektioner.

Hans Troedsson

Nationen söker en mördare. Författare: Wilhelm Agrell. Bokförlag: Carlsson

Ett inlägg i den säkerhetspolitiska och massmediala debatten utgör onekligen Wilhelm Agrells bok "Nationen söker en mördare" (Carlsson bokförlag).

Debattören Agrell har här samlat ett antal av sina artiklar om skilda samhällsfrågor ur den massmediala debatt han bedrivit under åttiotalet. Wilhelm Agrell inleder med att förklara sin roll i den många gånger, för utomstående, obegripliga värld som den massmediala debatten utgör. Han beskriver bakgrunden och motiven för sin bok, avsikten har inte varit att artiklarna skall återge en dagsaktuell, klar och entydig åsikt i debatten. Ambitionen har varit att boken skall kunna utgöra ett bidrag till bilden av det svenska samhället och samhällsdebatten under åttiotalet.

Agrell behandlar fyra olika ämnesområden i boken, trots titeln, berör den till övervägande delen svensk säkerhets- och försvarspolitik. Han analyserar domen mot den för spioneri dömd Bertil Ströberg. Vidare kommer han in på massmedias roll i svenskt samhällsliv. Boken avslutas med en diskussion om Palmemordet och de efterföljande utredningarna.

Inledningen, Säkerhet och osäkerhet i svenskt 80-tal, utgör en reflektion över den mediadebatt om svensk säkerhetspolitik som förekom under åttiotalet. Hur debatten svängde från att nästan helt ha undvikit närliggande nationella säkerhetsproblem till att till övervägande del handla om kärnvapenproblem i Europa, ubåtskränkningar och Palmemordet.

Kapitlet om den svenska säkerhetspolitiska debatten inleds med analys av tre olika uppfattningar om hotbilden under decenniet. För det första fredsrörelsens uppfattning om hotbilden. Här var Agrell starkt kritisk till det sätt fredsrörelsen förde fram sina åsikter och hur illa dessa var underbyggda. Hotbilden förändrades radikalt med tiden i och med den främmande undervattensverksamheten och åstadkom en livlig debatt om sabotagehotet från sovjetiska spetnazförband, han varnade här för alarmistiska tendenser. Till sist tar han upp avspänningen mellan supermakterna och

om hur debatten blandar prognoser, förhoppningar och besvärjelser utan att uppfatta var det ena slutar och det andra börjar.

Tyngdpunkten i kapitlet utgör dock resonemang kring U 137 kränkning av svenskt territorium och vad detta har fört med sig. Han kommer då in på frågeställningen om syftet med dessa operationer samt det faktum att ubåten hade radioaktiv utrustning, kärnvapen, ombord. Incidenterna påverkade även Sveriges utrikes- och säkerhetspolitik gentemot Sovjetunionen under lång tid framåt. Förhållandet mellan staterna blev minst sagt spännt och en normalisering har varit svårt att uppnå med ständiga incidenter, inte bara under ytan utan även i luften. Han var starkt kritisk till den debatt som Maj Wechseltmann och Ingemar Myhrberg förde under några år och visade här en klart försvarsvänlig inställning. Däremot var och är väl fortfarande Agrell kritisk till försvarets fixering vid bevisvärdering, interna motsättningar kring ubåtsskyddet och bristerna i den övergripande strategin och för ett resonemang kring detta. Försvarspolitikerna med försvarsutredningarna under åttiotalet, försvarsdoktrin och ÖBs hotbild får även sin beskärda del av kritiken.

Därefter analyserar han domen i spionmålet mot Bertil Ströberg. Här förde Agrell fram tankar och argument om att Ströberg faktiskt kan ha varit utsatt för en komplott, som de rättsvårdande myndigheterna inte accepterat.

I kapitlet, Den massmediala arenan, tar han upp journalisternas roll i samhällsdebatten och i samband med det etiska frågor.

Agrell avslutar sin bok med debatten kring Palmemordet. Här tar han framför allt upp frågan om det var ett organiserat dåd. Det finns tre olika motiv, som han resonerar kring, terroristmotiv, likvidering och "fosterländska" motiv. Vidare hyste han inget förtroende för Hans Holmér's agerande i spaningarna. Lika lite tycker han att de många utredningarna givit något annat än marginellt resultat. Frågan är vad syftet med dessa har varit.

Agrells bok är läsvärd, även om man inte är av samma åsikt är det intressant att följa hans logiska resonemang kring de aktuella frågorna. Han vänder sig ganska naturligt till en läsekrets som följer debatten och som är väl insatt.

Curt Schenström

Att förändra verkligheten. Författare: Lars G Lindskog. Bokförlag: Tidens Förlag.

Lars G Lindskog speglar i denna politiska biografi, Inga Thorssons 50-åriga liv som aktiv svensk politiker. Inga Thorssons liv beskrivs från det att hennes politiska medvetenhet väcktes, i och med nazismens inträde på 30-talet, till "Den stora fredsresan" på 80-talet, för vilken Inga Thorsson var ordförande.

Inga Thorsson har under hela sin gärning kämpat för fred och nedrustning, vilket går som en röd tråd genom hela boken. Boken beskriver, bland mycket annat intressant, Inga Thorssons kamp mot att Sverige på 50-talet övervägde att anskaffa atomvapen. I egenskap av ordförande i socialdemokratiska kvinnoförbundet avväjde hon detta hot om att införa kärnvapen i det svenska försvaret.

Inga Thorsson har arbetat politiskt på alla nivåer, från kommunalpolitiker, i egenskap av socialborgarråd i Stockholm, till riksdagsman och sedermera ordförande i svenska nedrustningsdelegationen.

Som ordförande i nedrustningsdelegationen, utsågs hon 1975 att vara president vid den första granskningskonferensen för "icke spridningsavtalet för kärnvapen". Denna konferens var nära ett stort misslyckande om inte Inga Thorsson så resolut gripit in i förhandlingarna mellan de tre kärnvapenmakterna USA, Sovjet och Storbritannien. Detta var en stor framgång för Inga Thorsson. Vid mötets avslutande fick hon stående ovationer från de deltagande, vilket måste ha känts enormt tillfredsställande.

Lars G Lindskog har på ett engagerat sätt porträtterat Inga Thorsson. Boken är lättläst och innehåller många intressanta händelser ur hennes politiska karriär som dock aldrig kröntes med en önskad statsrådspost.

Boken beskriver inte bara Inga Thorssons insatser inom inrikes- och utrikespolitiken, utan ger också en god bild av Sveriges betydelse i den internationella politiken.

"Att förändra verkligheten", kan därför rekommenderas till läsning för de som önskar få ökad insikt i de världspolitiska frågorna.

C G Stårnevall

DIALOG 2000

ERICSSON

DIALOG 2000

DIALOG 2000

DIALOG 2000

DIALOG 2000

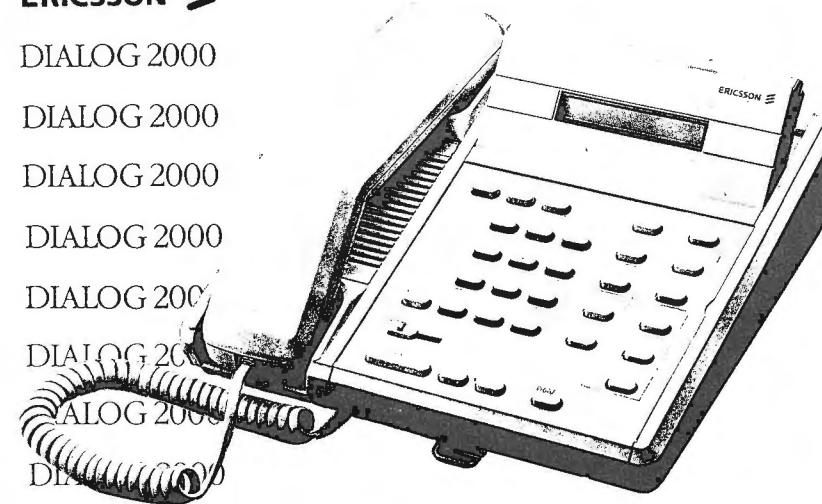
DIALOG 2000

DIALOG 2000

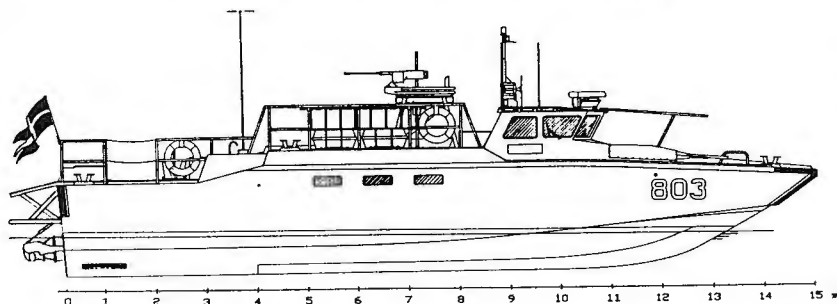
DIALOG 2000

DIALOG 2000

DIALOG 2000

Vi bygger ALUMINIUMBÅTAR FÖR FART OCH STYRKA

STRIDSBÅT 90H

Prototyperna Strb 801-802 lev. 1989
Serie 1 Strb 863-814 lev. 1991-1993

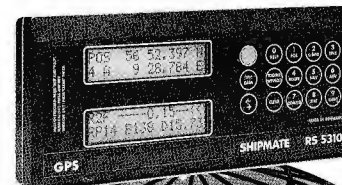

N. SUNDIN
DOCKSTAVARVET AB
S-870 33 DOCKSTA SWEDEN TEL.0613-402 80

Shipmate RS5300C GPS – navigering på högsta nivå

RS 5300 C är en professionell GPS-navigator från Shipmate – en av Europas ledande tillverkare av elektronisk navigeringsutrustning.

Förutom en förstklassig positionsnoggrannhet ger navigatören en mycket tillförlitlig och stabil fartinformation. Självfallet är mottagaren också helt förberedd för differentiell GPS.

Stor flexibilitet i utsignalerna gör den även mycket lämplig för anslutning till annan navigeringsutrustning.

Sammantaget erbjuder RS 5300 C möjligheter som få fartyg idag har råd att vara utan.

Shipmate RS 5500 GPS

Navigator för de mindre fartygen – pålitlig, noggrann och okomplicerad.
För vidare information kontakta

ROBERTSON-SHIPMATE
MARINE ELECTRONICS

Svalörtsgratan 14, 421 68 Västra Frölunda (Göteborg)
Tel: 031-29 93 20 Telefax 031-29 93 28

N/Grey Advertising A/S

The solution to Darkness

EEV
**nite-
watch**
system

EEV,
EUROPE'S FOREMOST
SPECIALISTS IN
ELECTRONIC IMAGING
announce the most
cost-effective solution to
nature's greatest
challenge — DARKNESS

— with the introduction
of the P2000 Nite-Watch. Calling on over 20
years' experience in military imaging, EEV
have produced a remarkably versatile system
with a host of features.

Pronesto
Saab TechTrade

Finlandsgatan 16-18
164 75 KISTA Tfn 08-752 90 80

EEV NIGHT VISION

Vi förenar säkerhet med service

ABAB är ett av Sveriges
största bevakningsföretag.
Men storleken är inte det vi
är mest stolta över. Det är vår
långa erfarenhet och vår höga
kompetens.

Både totalförsvaret och
näringslivet har givit oss sitt
förtroende i över tjugo år.
Vårt breda sortiment passar
alla branscher och samhällets
olika områden. För att nå hög
säkerhet och en komplett ser-
vice kombinerar vi våra tjäns-
ter, så de bäst passar dina
behov.

Det viktiga är att allt fun-
gerar den dag något händer.

ABAB

Huvudkontor:
Box 27326
102 54 Stockholm
Tel: 08-65 96 00

Swedish Ordnance

Swedish Ordnance bildades den 1 januari 1991 då FFV Ordnance AB och AB Bofors, de två stora tillverkarna av försvarsmateriel i Sverige, slogs ihop för att koncentrera resurserna i ett företag. Swedish Ordnance ägs med 50 % vardera av FFV AB och Nobel Industrier AB. Företaget har cirka 6 600 anställda och beräknar att omsätta runt 5 miljarder kronor det första verksamhetsåret.

Swedish Ordnance kommer att vara en kvalificerad leverantör till det svenska försvaret samt bedriva exportverksamhet. Företaget utvecklar, tillverkar och marknadsför avancerade produkter inom områdena pansarvärn, luftvärn, artilleri, marinbeväpning, torpeder och ammunition.

Swedish Ordnance Eskilstuna, 631 87 Eskilstuna, telefon 016-15 50 00
Swedish Ordnance Karlskoga, 691 80 Bofors, telefon 0586-81 000

Tack för att vi lever!

Hjälp fler!

Giro 900 800-4 Röda korset

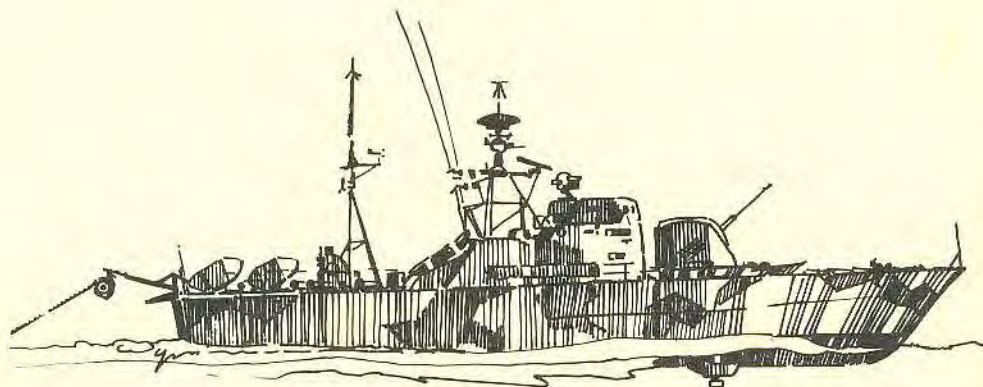
Böcker
Tidskrifter Reklam
Datablanketter

**Abrahamsons
tryckeri**

Box 6017, 371 06 Karlskrona
Tel. 0455-229 90

ENGELHALL THOMAS

EKTORPSSVAGEN 13
131 45 NACKA

Hjärtbyte i marinen

Man säger att motorn är fartygets hjärta. Det är en bra jämförelse. För 40 år sedan levererade vi de motorer, som efter tjänstgöring i Plejadbåtarna nu är huvudmotorer i marinens 16 patrullbåtar. Först nu är det dags för byte. Patrullbåtarna får två toppmoderna motorer MTU 396 TB 94, dvs samma typ som installeras i kustkorvetterna och "Smyge".

Vi är tacksamma för förtroendet.

MARINDIESEL

Kajplats 17 · Söder Mälarstrand · 117 25 Stockholm
Tel: 08/668 01 60 · Fax: 08/668 30 12